

FRITIDSLIV I BYUDVIKLINGEN

Hvordan bliver der plads til idræt og folkeoplysning i
byplanlægningen?

Litteraturoverblik / August 2025

Maria E. N. Jensen, Peter Forsberg,
Henriette S. Bjerrum & Niels Anton Toftgård

FRITIDSLIV I BYUDVIKLINGEN

Titel

Fritidsliv i byudviklingen. Hvordan bliver der plads til idræt og folkeoplysning i byplanlægningen?

Forfatter

Maria Elisabeth Nissen Jensen, Peter Forsberg, Henriette S. Bjerrum og Niels Anton Toftgård

Øvrige bidragydere

Mette Byg Josefsen

Layout

Videncenter for Folkeoplysning

Forsidefoto

Thomas Søndergaard

Udgave

1. udgave, Aarhus, august 2025

Pris

Rapporten kan downloades gratis på www.vifo.dk

ISBN

978-87-94468-62-6 (pdf)

Udgiver

Videncenter for Folkeoplysning
Frederiksgade 78B, 2.
DK-8000 Aarhus C
T: +45 3266 1030
E: vifo@vifo.dk
W: www.vifo.dk

Gengivelse af denne rapport er tilladt med tydelig kildehenvisning.

Indhold

Indledning.....	6
Del 1: Resume af litteraturoverblikkets væsentligste fund	10
Byudviklingens aktører.....	10
Borgerinddragelse og civile aktører	11
Forventninger, adfærd og realisering	12
Det levede liv	14
Perspektivering	14
Del 2: Metode og datagrundlag	19
Metode.....	19
Grå litteratur	19
Fagfællebedømt litteratur	20
Del 3: Litteraturoverblikkets resultater.....	23
Byudviklingens aktører.....	23
Borgerinddragelse og civile aktører	27
Forventninger, adfærd og realisering	33
Det levede liv	42
Referenceliste.....	49
Bilag 1: Metode, arbejds- og refleksionsproces.....	55
Datagrundlag.....	55
Processen med at indsamle litteratur	55
Bilag 2: Søgning i vidensbrøndene	58
Metodisk fremgangsmåde	58
Mendeley-proces og fremgangsmåde med 'tags'	58
Bilag 3: Søgning i litteraturdatabaserne.....	60
Metodisk fremgangsmåde i databasesøgningen	60

Indledning

De sidste 100 år har det demografiske landskab i Danmark ændret sig markant. I perioden fra 1921 til 2021 har der været en samlet befolkningstilvækst i Danmark på næsten 80 pct., og de sidste 25 år er befolkningstilvæksten gået hånd i hånd med en stigende urbanisering. Ifølge en analyse fra Kommunernes Landsforening (KL) er befolkningstallet siden 1996 således vokset med næsten 600.000 danskere på landsplan, og tilvæksten er især sket i de største provinsbyer og hovedstadsområdet (KL 2022¹).

For at imødekomme den øgede tilvækst af borgere i de større byer samt begrænse stigningen i boligpriser og segregeringen, er der de senere år kommet stigende fokus på byudvikling. I traditionel forstand handler byudvikling om at opføre nye bydele eller omdanne eksisterende områder (f.eks. tidligere havne og/eller erhvervsområder) til nye bydele, men i dag handler det også om at tænke bygninger sammen med andre samfundsmæssige dagsordenener.

Byudvikling er en kompleks og mangesidet størrelse, der rammesættes af en række love og regulativer, og byudviklingen tager form i et samspil mellem offentlige, private og civile aktører med egne legitime interesser og dagsordner. Aktørerne har ofte forskellige visioner for, hvad et godt samfund og det gode liv er, og byudviklingen udtrykker på den måde et kompromis mellem forskellige aktørers interesser og dagsordener.

Nogle interesser og dagsordener varer ved over tid, mens nye kommer til, og andre forsvinder. Klimaforandringer, handels- og erhvervsliv, mangfoldighed og befolkningstilvækst, byfornyelse og bybevaring og energi (krise/mangel) har fyldt i byudviklingen de seneste år, ligesom fokus også har været på det levede liv.

Fokus på fritidslivets plads i byudviklingen

Danmark er et foreningsland, hvor alle har ret til at forsamles, og danskerne er blandt de folk i verden, som er allermest aktive i organiserede foreningsaktiviteter. De seneste 20-30 år er der desuden sket en kraftig vækst i danskernes deltagelse i aktiviteter, som er organiseret på egen hånd.

På Idrættens Analyseinstitut (Idan) og Videncenter for folkeoplysning (Vifo) er vi optagede af danskernes fritidsliv, som vi definerer som idræt, sport, motion og folkeoplysende aktiviteter. Fritidslivet består af et væld af forskellige aktiviteter, som man kan deltage i på organiseret såvel som på selvorganiseret vis. Vi er på instituttet særligt interesseret i den samfundsmæssige betydning heraf.

¹ Se analysenotatet '[Urbanisering i Danmark de seneste 100 år](#)'

I dette litteraturoverblik er vi optagede af, hvordan der bliver plads² til fritidslivet, når eksisterende byområder udvikles eller nye etableres. Dertil også spørgsmålet om, hvorvidt og hvordan fritidslivet prioriteres i byudviklingen. Når man ser på visioner, så fylder fritidslivet en del, men gælder det også, når byudviklingen realiseres?

I nogle tilfælde ser vi, at fritidslivet i begrænset omfang er tænkt ind: faciliteterne er midlertidige, for dyre eller prioriteres ikke, og det gør det svært for civile aktører og foreninger at byde ind med tilbud til borgerne. I andre tilfælde ser vi, at civile aktører og foreningslivet er helt tæt på processerne og i nogle tilfælde endda er primus motor for etablering af faciliteter og byrum.

Dertil kommer, at der mangler helt overordnet systematisk viden om fritidslivets plads i byudviklingen. Både i det tilfælde, hvor den ikke prioriteres i byudviklingen, men også i de tilfælde, hvor den prioriteres.

Fritidslivet er et vigtigt element i byudviklingen – i hvert fald, når man skal beskrive intentioner i byudviklingen og tiltrække borgere. Et aktivt fritidsliv fremstilles i byudviklingen som et afgørende element i en levende og blomstrende by, og vi ser også, at mange kommuner bringer fritidslivet på banen, når de skal beskrive sig selv som en attraktiv bosættingskommune.

Danske arkitekter har på mange måder været frontløberne for at sætte fokus på, at det byggede miljø har en rolle i at skabe gode liv og levende miljøer. Denne tradition har i høj grad opmærksomhed på samspillet mellem form og liv og har rod i Jan Gehls arbejde, som blandt andet er formuleret i bogen 'Livet mellem husene' fra 1971. Gehls arbejde har været indflydelsesrigt og været med til at danne skole for bylivsundersøgelser, hvor det byggede miljø og byens flow er genstandsfeltet. Denne forskning har sat fokus på individers brug og bevægelse i byen, og den har bidraget til byplanlægningens arbejde med borgerorienteret 'programmering' af byens rum. Litteraturoverblikket har et bredere sigte og er interesseret i de fællesskaber, aktiviteter og det engagement, som spiller sammen med byens rum. Der er dermed et bredere samfundsmæssigt perspektiv.

Dette litteraturoverblik udgør et væsentligt afsæt for vores interesse i at undersøge, hvordan der bliver plads til fritidslivet i byudviklingen. Formålet med litteraturoverblikket er at skabe indsigt i, hvad vi ved om samspillet mellem planlægning og udvikling af faciliteter, byrum og det byggede miljøes rammer på den ene side og borgernes levede liv på den anden side. Bruger borgerne det byggede miljøes rammer som forventet? Hvordan skabes der liv og fællesskaber i byen, og hvad betyder det i sidste ende for borgernes livskvalitet?

Formålet med dette litteraturoverblik er at tage de første skridt mod et systematisk blik på fritidslivets rolle i den meget komplekse proces, som skaber vores byer. Det er således en grundlæggende nysgerrighed på, hvornår fritidslivet flytter ind i byudviklingen, og

² Se en nærmere definition på hvordan 'plads' forstås i dette litteraturoverblik på næste side

hvordan borgere, foreninger og folkeoplysning får plads, som har drevet dette litteratur-overblik.

Litteraturoverblikket er gennemført med afsæt i følgende hovedspørgsmål:

Hvordan bliver der plads til idræt og folkeoplysning i byudvikling? Og hvilken rolle/betydning spiller det byggede miljø for borgernes aktivitetstyper, deres aktivitetsniveau og deres deltagelse i fællesskaber?

Plads skal i denne sammenhæng forstås dobbelt som både *processuel* plads og *fysisk* plads, ligeså forstås rolle/betydning også dobbelt idet det både forstås som det byggede miljøes aktive fysiske rolle, men også mere underlæggende betydning.

Læsevejledning

Litteraturoverblikket består af tre dele, som er beskrevet kort herunder:

- Del 1 udgøres af et resume, som præsenterer de væsentligste fund fra litteraturoverblikket. Der peges også på centrale videnshuller, som kan danne baggrund for fremtidig forskning og undersøgelser. Resumeet er skrevet således, at det kan læses særskilt, men den interesserede læser opfordres til også at læse del 2 og 3.
- Del 2 udgøres af en kort præsentation af litteraturoverblikkets metode og datagrundlag. Fokus er også på at beskrive, hvordan litteraturoverblikket er blevet gennemført med fokus på centrale til- og fravalg.
- Del 3 udgøres af en præsentation af selve litteraturoverblikket, som er struktureret i fire afsnit: 1) byudviklingens aktører, 2) borgerinddragelse og civile aktører, 3) forventninger, adfærd og realisering og 4) det levede liv. Hvert afsnit indledes med en kort beskrivelse af, hvorfor afsnittet er relevant, og hvordan det bidrager til at belyse litteraturoverblikkets overordnede problemstilling.

DEL 1

Del 1: Resume af litteraturoverblikkets væsentligste fund

Dette litteraturoverblik skaber overblik over, hvilken viden vi har om, hvordan der bliver plads til fritidslivet i byudviklingen. Med udgangspunkt heri har litteraturoverblikket haft afsæt i følgende spørgsmål:

Hvordan bliver der plads til idræt og folkeoplysning i byudvikling? Og hvilken rolle/betydning spiller det byggede miljø for borgernes aktivitetstyper, deres aktivitetsniveau og deres deltagelse i fællesskaber?

Der er fundet ganske meget litteratur, som på forskellig vis relaterer sig til og bidrager med perspektiver og svar på spørgsmålene. Et overordnet fund i litteraturoverblikket er, at den eksisterende litteratur på området primært har karakter af at være såkaldt 'grå litteratur' (se evt. del 2 om metode og datagrundlag), og at der er en overvægt af litteratur, der har fokus på processen frem mod det færdigbyggede miljø. Behandles 'effekten' af byggeriet er det ofte casebaseret og beskrivende.

Den store del af 'grå litteratur' er væsentligt at notere sig, når man kigger på perspektiverne af de mange spændende indsigter, som findes i litteraturen. Mange af indsigterne har ikke været underlagt en egentlig videnskabelig proces, og der kan derfor være behov for yderligere viden eller forskning, før det er muligt at sige noget mere generelt.

Med det in mente følger herunder en opsummering af de væsentligste indsigter opdelt på fire afsnit, som overblikket er struktureret ud fra. Fokus er også på at fremhæve centrale emner, områder eller problemstillinger, som litteraturen *ikke* forholder sig til. Efter præsentationen af de centrale indsigter fra de fire afsnit er fokus på en række perspektiver i forlængelse af litteraturoverblikket.

Byudviklingens aktører

Det offentlige har historisk set spillet en stor rolle, når det gælder spørgsmålet om, hvordan der bliver plads til det organiserede foreningsliv i Danmark. Kommunerne har været de væsentligste bidragsydere, når det gælder etablering eller støtte til rammer til fritidsaktiviteter. Det gælder fortsat, om end private aktører spiller en stadig stigende rolle som ramme for danskernes fritidsaktiviteter.

Litteraturoverblikket viser i forlængelse heraf, at der er konsensus om, at det offentlige (ofte i form af kommunerne) har en helt central rolle i byudviklingen, og det er ikke kun i forhold til at etablere eller støtte rammer til fritidsaktiviteter, at kommunerne er væsentlige. Det gælder også, når der skal byplanlægges. Det hænger blandt andet sammen med, at kommunerne via lokalplaner beslutter de overordnede rammer for byudviklingen, men også at kommunerne gør mere end at beslutte lokalplaner. Kommunerne beskrives således i litteraturen som beslutningsdygtige aktører, der har politiske visioner, og som søger at påvirke byudviklingen i særlige retninger.

Litteraturoverblikket viser også kompleksiteten i byudviklingen. Kommunerne byudvikler ikke alene, men det sker i et samarbejde med private og civile aktører. Man finder derfor også en del litteratur, som handler om samarbejde mellem forskellige typer af aktører, og netop samarbejdet er ifølge litteraturen nøglen til succesfuld byudvikling.

Realdania har opstillet fire modeller for samarbejde mellem offentlige og private aktører. De fire modeller er facilitatormodellen, interessentmodellen, selskabsmodellen og ejermodellen, som varierer i forhold til ejerskab, økonomisk engagement, tidshorisont og styringsmuligheder. Overordnet gælder, at graden af økonomiske risici yder indflydelse på graden af styring. Hvis en kommune har et begrænset økonomisk engagement, så har det også begrænsede styringsmuligheder, som i stedet ligger i hænderne hos den (private) aktør, som har det primære økonomiske engagement. Den ene model er ikke nødvendigvis bedre end den anden, men modellen er et godt redskab til at forstå udfordringer, problemer og muligheder ved forskellige konstellationer i byudviklingsprocesser og angiver også på et overordnet niveau, at offentlige og private aktører er afhængige af hinanden.

Man ser i litteraturen også fokus på forskellige former for private-offentlige-samarbejder, som ifølge Realdania og KL kan være effektive og skabe varig værdi. Endelig skal det også nævnes, at man i litteraturen også finder fokus på byudvikling, som drives af private aktører (developerdreven byudvikling).

Borgerinddragelse og civile aktører

Offentlige og private aktører spiller en væsentlig rolle i byudviklingen, men det gør civile aktører også, som kan være alt fra enkeltstående borgere til organiserede civilsamfundsgrupper som idrætsforeninger, aftenskoler og børne- og ungeorganisationer. Sidstnævnte er selvfølgelig et særligt fokusområde for dette litteraturoverblik.

I litteraturen finder man overordnet set to tilgange til borgerinddragelse. En tilgang som tror på, at borgerinddragelse nytter, og at borgere såvel som civilsamfundsgrupper kan yde indflydelse på byudviklingen samt en tilgang, der ser borgerinddragelsesprocesserne som en legitimeringsproces, men som ikke tilskriver de civile aktører reel indflydelse.

Realdania og Center for Strategisk Byforskning er blandt de aktører, som nærer tiltro til borgerinddragelse og civile aktørers mulighed for at blive hørt og yde indflydelse på byudviklingen. For dem er inddragelse en forudsætning for at skabe attraktive bydele. Ifølge dem er det vigtigt, at borgerne inddrages tidligt, så de kan være med til at øge forståelsen for såvel som ejerskab til byudviklingsprojekter. De advokerer også for, at borgerinddragelse handler om mere end debat- og infomøder, som f.eks. at skabe grobund for, at borgerne kan organisere sig i forskellige former for netværk. I litteraturen finder man også eksempler på en mere radikal tilgang til borgerinddragelse, hvor borgerne selv er med til at designe og opføre boliger.

En del litteratur fokuserer på borgerinddragelse gennem forskellige former for organiserede civile grupper. Eksempelvis et studie, som finder, at det især er de store og landsdækkende organisationer, som formår at yde indflydelse, mens det ikke er tilfældet for små

civilsamfundsgrupper. Og et andet studie, der har set på samarbejde mellem civilsamfundsgrupper af forskellig størrelse i forhold til klima-, miljø- og naturindsatser. De finder, at selvom gruppernes formål og hensigter er ret ens, så er det sjældent, at de små grupper slår sig sammen med de store og velkendte bevægelser, som ellers traditionelt har repræsenteret civilsamfundet. Det skyldes typisk et ønske om at kunne fokusere på egne mærkesager.

Men man finder også en del litteratur, som ikke har stor tro på, at borgerinddragelse nytter. Afsættet for denne del af litteraturen er en refleksion over, hvilke præmisser borgerinddragelsen sker på – om det er på arkitekternes og byplanlæggernes visionære ideer, eller om det er borgernes mere jordnære og konkrete oplevelser af byen?

I litteraturen finder man flere forklaringer på, hvorfor borgerinddragelsen ikke nytter. Eksempelvis et studie, der argumenterer for, at der er sket en udvikling i borgerinddragelsesprocesserne (fra formelle borgermøder til idemøder, workshops og dialogvandring), men at de nye processer ikke har en direkte kobling til den politiske proces og derfor bliver overflødige. Samme pointe findes i et andet studie, som også sætter spørgsmålstejn ved, om inddragelsesprocesserne nu også er så demokratiske, som vi forestiller os. De ser blandt andet udfordringer i, at inddragelsesprocesserne er meget midlertidige. Endelig fremfører et tredje studie, at de kommunale medarbejdere, som i mange tilfælde står for borgerinddragelsen, agerer ud fra et helt andet tankesæt end borgerne, og at det begrænser de civile aktørers mulighed for at få indflydelse.

I litteraturen er der også fokus på 'det midlertidige' som en særlig form for inddragelse. Begrebet betegner de aktiviteter, som tillades eller sættes i gang i arealudviklingsområder i udviklingsperioden, og som ophører, når det endelige byggede miljø tager form. Det midlertidige kan skabe grobund for borgerinddragelse, fordi det typisk formår at tiltrække borgere, og i litteraturen finder man også fokus på, at det kan fungere som en form for øverum for, hvad der kan skabes. Det forstærkes i visse tilfælde af, at der er bredere lovgivningsmæssige rammer for det midlertidige, end man ser for det permanente, byggede miljø. Den store udfordring med det midlertidige i et borgerinddragelsesperspektiv er, at der ofte kommer større fokus på den midlertidige aktivitet end på koblingen til den byudvikling, der følger efter. Dermed er der risiko for at skuffe brugerne, når de midlertidige aktiviteter ophører, men også for at misse det forandringspotentiale, som tilhører den oprindelige idé.

Forventninger, adfærd og realisering

Der er mange og store forventninger til byudviklingen og dens værdi for borgere såvel som samfund. Forventninger til byudvikling, og hvad en by skal, har betydning for, om fritidslivet er tiltænkt en plads.

Litteraturen viser, at forventningerne til byudviklingen har ændret sig markant siden 1960'ernes og 1970'ernes monobyggerier og opdelte byer. I dag fokuserer man på mangefacetteret-byggeri, hvor man søger at blande beboelse, erhverv, handel, rekreation, ude- og inderum, ejer- og almene lejligheder, højt og lavt byggeri.

I forlængelse heraf finder man også en del litteratur, som fokuserer på den blandede by, hvor fokus er på at opføre blandet byggeri med ungdomsboliger, seniorbofællesskaber, plads til børnefamilier, plads til de mindre bemidlede og dem, der ikke mangler noget. Den blandede by stiller krav til de faciliteter og rum, der skal understøtte det levede liv i byerne, da borger- og brugergrupperne også bliver mere heterogene. Man ser i litteraturen også fokus på flerfunktionalitet, som kan være en vej til at imødekomme efterspørgslen blandt den heterogene borgersammensætning.

Man ser også mere specifikke tendenser inden for byudviklingen. F.eks. et studie der argumenterer for, at der er sket 'en kulturel vending' inden for byudvikling, som ifølge det studie handler om, at kunst, kultur, arkitektur og byrum af høj kvalitet knyttes til skabelse af byer, der er gode at leve i, interessante at besøge og økonomisk fordelagtige at investere i. Andre er optaget af den stigende tendens til at kode byens rum, så borgerne intuitivt ved, hvordan byrummene kan bruges. Dette er en modsætning til de store og åbne arealer, der var mellem tidligere tiders monobyggeri.

Der findes også en stor mængde litteratur, som interesserer sig for sammenhængen mellem det byggede miljø og menneskelig adfærd – påvirker det byggede miljø menneskelig adfærd, eller er det den menneskelige adfærd, som påvirker det byggede miljø?

Spørgsmålet om det byggede miljø og menneskelig adfærd er i litteraturen blevet behandlet inden for forskellige emner. Man finder blandt andet fokus på, i hvilket omfang forhold som byens indretning, grønne områder og anlagte faciliteter kan øge borgernes fysiske aktivitetsniveau, men man finder også litteratur, som fokuserer på, om byudvikling har betydning for fællesskaber og fremme af (mental) sundhed.

Samlet set viser litteraturen, at det byggede miljø yder indflydelse på menneskelig adfærd, uden at man dog direkte kan sige, hvad der kommer først. Når det gælder byens indretning, så viser litteraturen et sammenfald mellem byens udformning og menneskers adfærd, aktivitetsniveau og generelle bevægelsesmønstre. Selvom der ikke kan påvises kausalitet, så pointeres det i litteraturen, at det er vigtigt at prioritere aktive transportformer samt borgernes tilgængelighed til forskellige former for arealer, hvor det er muligt at være fysisk aktiv. Der er forskelle på tværs af aldersgrupper, og for børn gælder f.eks., at der er positivt sammenfald mellem mulighederne for at være aktive udendørs og fysisk aktivitetsniveau, mens korte afstande til støttefaciliteter og æstetiske miljøer synes at falde sammen med det fysiske aktivitetsniveau blandt ældre.

Endelig finder man i litteraturen også fokus på det byggede miljøes betydning for fællesskab, mental trivsel og velvære. Litteraturen tager her afsat i forskellige typer af bofællesskaber, som de senere år især er vokset frem, målrettet seniorer. Her viser undersøgelser, at bofællesskaberne synes at have positive effekter for de ældres livskvalitet, som er knyttet til øget relationsskabelse.

Samlet set viser litteraturen om det byggede miljø og menneskelig adfærd, at der er sammenhæng mellem det byggede miljø og det levede liv. Planlægning af det byggede miljø er

altså væsentligt at være opmærksom på, fordi det har indflydelse på, hvordan folks liv udarter sig.

Afslutningsvis er der i afsnittet også fokus på de tilfælde, hvor visionerne ikke realiseres. Der findes ikke særskilt litteratur, som har fokus på det organiserede fritidslivs rolle i byudvikling, hvorfor der trækkes på litteratur fra andre områder.

Der findes i litteraturen forskellige forklaringer på, hvorfor visioner ikke realiseres. Et argument går på, at arkitekterne er for optagede af god arkitektur frem for at forstå, hvordan bygningerne bidrager til at skabe et bedre samfund. Et andet argument går på, at arkitekter ikke formår at inddrage andre fagligheder i udviklingen af byggerier, mens et tredje argument går på, at byudviklingen altid sker i forhold til noget eksisterende, som sætter begrænsninger for intentionernes realisering.

Det levede liv

Det sidste afsnit handler om det levede liv. Afsnittets centrale temaer vedrører 'effekten' af det byggede miljø. Litteraturen her stammer primært fra evalueringer og cases, der belyser, hvad enkelte indsatser kan betyde eller har betydet for borgere og beboere. Hvordan hænger byudviklingen, det byggede miljø og det levede liv sammen?

Litteraturen understreger, at forståelsen af, hvad 'det gode liv' og 'det levede liv' er, varierer alt efter tid og perspektiv og er til konstant genforhandling.

Afsnittet peger også på, at det byggede miljø, ikke i sig selv automatisk skaber levende byer og miljøer, og det meste af litteraturen har fokus på de forskellige greb, der kan bidrage til at skabe et godt liv i de byggede miljøer.

I eksisterende bymiljøer er det både de stedbundne kvaliteter og stedets historiske parametre, der aktivt kan bruges til at højne et områdes kvalitet. Kultur i bred forstand er et andet virkemiddel til at skabe liv i byrum og områder. Afsnittet giver eksempler på, hvordan havnebade og havnefaciliteter kan bidrage med gode byrum, samt hvordan multifunktionalitet og events kan tænkes ind for at skabe liv i udvalgte områder. Ligeledes peger litteraturen på, at kontinuerlig borgerinddragelse og partnerskaber er vigtige i den fortsatte revitalisering af levende byer og pladser.

Sidste tema i kapitlet belyser spørgsmålet om, hvorvidt og hvordan det byggede miljø kan bidrage til at skabe en mangfoldig eller inkluderende by.

Perspektivering

Litteraturoverblikket giver et blik på de diskurser, temaer og processer, der er fokus på i forbindelse med at skabe plads til danskernes fritidsliv. Det er et godt afsæt for en mere systematisk viden om byplanlægningens processer og betydning. Samtidig viser litteraturoverblikket også, at der stadig er mange ubesvarede spørgsmål og brug for ny viden på

området. De ubesvarede spørgsmål er samlet inden for tre temaer, som er beskrevet herunder:

Demokratiske processer og borgerinddragelse

Litteraturoverblikket viser, at der er meget litteratur, der har fokus på processerne frem mod de første spadestik. Både i forhold til samspillet mellem kommune og private aktører og borgerinddragelse. I overblikket ses også, at litteraturen er splittet i forhold til borgerinddragelsens betydning. På den ene side er der litteratur, der fremhæver borgerinddragelsen som et centralt og betydningsfuldt element for byudviklingens retning og succes. På den anden side er der kritisk litteratur, der peger på, at borgerinddragelsen er blevet udvandet og kan få karakter af legitimering.

På baggrund af litteraturoverblikket viser det sig, at der er to områder, som er væsentlige at blive klogere på:

- **Kommunernes interne processer**

Litteraturoverblikket viser, at 'kommunen' i litteraturen som hovedregel behandles som en enkelt aktør, hvor der ikke skelnes mellem kommunens afdelinger eller forvaltninger. Det er dog ikke i alle tilfælde, at kommunen agerer som en samlet enhed i den forstand, at der sagtens kan være forskellige dagsordenener, prioriteringer eller vidensniveauer, når det gælder byudvikling. Kultur- og fritidsområdet i kommunerne er eksempelvis ikke nødvendigvis en central del af byudviklingsprocesserne i kommunen, selvom de måske ofte vil være dem, der har bedst føling med fritidslivets udvikling og behov.

Undersøgelser af samspillet på tværs af kommunerne kan give nye indsigter i de forskellige logikker og kulturer, der i kommunen er med til at præge byudvikling, og den betydning samspil, logikker, kulturer og byudviklingen har for danskernes fritidsliv.

- **Borgerperspektivet på processerne**

I litteraturen er det meget sjældent, at borgernes perspektiv på processerne bliver beskrevet. Hvordan oplever borgere, frivillige og foreninger inddragelsesprocesserne? Føler de sig hørt, og hvad kræver det af civilsamfundet at opnå reel indflydelse?

I den fundne litteratur er der meget lidt fokus på betydningen af borgerinddragelse omkring fritids-, kultur og idrætsfaciliteter. I mange kommuner er disse byggerier forankret i kultur- og fritidsafdelinger. Forventninger til borgerinddragelse kan være forskellige fra kommune til kommune i disse processer. Men en undersøgelse af forventninger til civilsamfundet og foreningslivets rolle i disse processer kunne skabe stor inspiration på tværs af kommuner.

Siden afslutningen af litteraturoverblikket har Vifo gennemført en analyse for Kulturhus Bunkeren i Aarhus af deres borgerinddragelse³. Den viser, at det for den enkelte borger kan være sjovt at indgå i brainstorm- og afklaringsfaser. For foreninger/større aktører, der har noget på spil og gerne vil se sig ind i det færdige projekt, kan det kræve stor tålmodighed, agilitet og mange (interne) ressourcer at deltage i en reel samskabelse. Det er imidlertid et mindre pilotprojekt i forhold til mange af de store byggerier og byudviklingsprojekter, og der er brug for mere viden på området.

Forventninger til byudvikling og danskernes fritidsvaner

Litteraturoverblikket viser, at forventninger til byudvikling ændrer sig over tid. Nogle af de forhold, der for tiden er særlige forventninger til, omhandler det byggedes miljøes betydning for fællesskaber og fritidslivet. En af udfordringerne er, at der eksisterer forskellige forståelser af, hvad fællesskab og fritidsliv er. Derfor er der behov for et øget fokus på følgende:

- **Forståelsen af fællesskab**

Der er ofte fokus på livskvalitet og fællesskaber i litteraturen, men en nærmere sammenhæng mellem det byggede miljø og typen af fællesskaber mangler vi viden om. Der mangler fokus på kvaliteten af fællesskaber, herunder programmerede rumms betydning for typen af fællesskaber. I litteraturen fremstilles fællesskabende rum meget forskelligt – fra postkasserum i opgange til fællesskabsrum i bofællesskaber. Der er behov for at blive skarpere på typen af fællesskabende rum, hvad der kendetegner dem, og hvilke typer af fællesskaber de skaber og fremmer. Herunder hvad det byggede miljø kan skabe i sig selv, og hvilken betydning 'støttefunktioner' som organisering, foreninger og værtskaber har.

Samlet set kan det også undre, at foreningslivet, der spiller en stor rolle i den samfundsmæssige selvforståelse, er så relativt lille en del af litteraturen på området. Der er brug for bedre indsigt i, hvordan det organiserede fritidslivsfællesskaber spiller ind i byudviklingen.

- **Hvordan bruges viden i processerne?**

Der er relativt meget viden om danskernes fritids- idræts- og kulturvaner. Som sagt har meget af litteraturen i overblikket fokus på borgerinddragelse for blandt andet at sikre et indblik i borgernes behov og deres perspektiv på byudviklingen. Der er imidlertid meget få beskrivelser af brugen af mere tilbundsående undersøgelser.

Siden afslutningen af selve litteratursøgningen har Idan for både Køge, Gentofte og Ballerup Kommune bidraget med mere systematiske undersøgelser af kommunernes faciliteter og borgernes vaner og aktiviteter til brug i kommunens interne

³Bilberg, Ingerslev og Bjerrum (2024)

processer omkring byudvikling og planlægning⁴. Men hvor udbredt er det at bruge den type mere systematisk viden ind i byudviklingen, og hvilken rolle spiller den i samspillet med det politiske niveau og i relation til rammerne for de private aktører? Det er et emne, der stort set ikke er berørt i den fundne litteratur.

Efter det byggede miljø

Det sidste emne, der skal fremhæves her, er i forhold til det levede liv. Der er meget lidt af den fundne litteratur, der har fokus på, hvad det byggede miljø betyder for folk *efter* byggeriet er realiseret. Den litteratur, der er, er ofte gennemført kort tid efter færdiggørelsen af det byggede miljø, og der er ofte mere fokus på oplevelsen af området end på de aktiviteter, der rent faktisk skabes af og i det byggede miljø.

Der mangler således systematisk viden om, hvordan borgerne bruger byen gennem længere tid. Hvem bosætter sig i de byggede miljøer, og hvordan udfoldes fritidslivet i de bydele, der skabes eller fornyes. Det kan tage mange år for en by eller et område rigtigt at udvikle sig, og der mangler forskningsmæssigt fokus på den langsigtede betydning af det byggede miljø og den proces, der går i gang i samspillet mellem menneske og byggeri.

⁴ Forsberg, Petersen & Toftgård, 2023, Toftgård & Forsberg, 2023. Forsberg, Nielsen & Mogensen, 2024 samt Forsberg, 2024

DEL 2

Del 2: Metode og datagrundlag

I denne del præsenteres litteraturoverblikkets metode og datagrundlag. Del 2 er vigtig, fordi den har betydning for rækkevidden af litteraturoverblikkets konklusioner og perspektiver, og fokus er derfor også på at fremhæve centrale til- og fravalg. Litteraturindsamlingen er baseret på dansk litteratur indsamlet i foråret 2023.

Herunder følger en kort indføring i litteraturstudiets metode. For en uddybende beskrivelse henvises til bilag 1, 2 og 3.

Metode

Valget af metode og datagrundlag skal ses i relation til formålet med litteraturoverblikket, som er at danne overblik over den store mængde forskelligartet litteratur og viden, der er på området. Fokus har været på at systematisere, vurdere og afgrænse litteraturen, så kun den mest relevante litteratur står tilbage.

Metodisk er valgt en tilgang, som har udviklet sig undervejs (Bilag 1, Figur 1). Det har vist sig nødvendigt, fordi der ikke eksisterer et lignende studie, som vi har kunnet tage afsæt i, og fordi en stor del af litteraturen er såkaldt grå litteratur, der ikke er fagfællebedømt og tilgængelig via databaser.

Udvælgelse og søgning efter litteratur er på den baggrund sket løbende i den forstand, at inklusions- og eksklusionskriterier er blevet tilrettet på baggrund af faglige diskussioner og i takt med, at vi er blevet klogere (se Boks 1 for yderligere uddybning).

Boks 1: Fokuspunkter i litteraturoverblikket

Fokus i litteraturoverblikket har været på at:

- opnå overblik over, hvad der findes af litteratur, og hvad den rummer
- opnå viden om, hvorvidt litteraturen er tilgængelig, og hvis ikke hvordan den fremskaffes
- opnå viden om, hvorvidt emnet overhovedet er relevant at beskæftige sig mere med, eller om det i forvejen er velbelyst
- skærpe vinklen på det videre arbejde.

Der har vist sig at en del litteratur, som på den ene eller den anden måde relaterer sig til vores undersøgelsesspørgsmål. Meget af litteraturen er grå litteratur, mens der er begrænset fagfællebedømt litteratur. Herunder har vi kort redegjort for fordele ved de to former for litteratur samt indsamlingsprocessen.

Grå litteratur

Baggrunden for at inddrage grå litteratur i denne sammenhæng er, at man får blik for den videnstilgang, som præger feltet. Her arbejder man ikke nødvendigvis videns- og evidensbaseret, men i langt højere grad interesse- og erfaringsbaseret. Ved at inddrage grå

litteratur får man blik for de mange forskellige aktører, som er involveret, samt de kundskaber og erfaringer, som aktørerne bringer i spil. Desuden får man også gennem formidlingsformatet i grå litteratur blik for, at modtagerne er en heterogen gruppe med forskelligartet interesse for byudvikling.

Den grå litteratur blev indsamlet via det, vi kaldte 'vidensbrønde', som er hjemmesider fra forskellige aktører, der på den ene eller anden måde producerer og/eller publicerer viden, der er relevant for forskningsspørgsmålet, men som ikke publiceres i de traditionelle litteraturdatabaser og i de traditionelle artikelformater.

I alt er 14 forskellige vidensbrønde med ca. 2.500 publikationer blevet screenet, hvoraf 386 er blevet udvalgt. Disse 386 publikationer er alle blevet gennemgået, hvoraf 79 tekster er inkluderet i litteraturoverblikket. De benyttede vidensbrønde er:

- Dansk Byplanlaboratorium
- AARCHs forskningsenhed
- Det kongelige Akademi
- Byens Ejendom
- By, Bolig og Bosætning (AAU)
- Arkitektur og Design (AAU)
- Byrumsmonitor, Arkitektforeningen
- Urban Design (AAU)
- Realdania, DTU Orbit
- BUILD, Bolius
- LOA.

Fagfællebedømt litteratur

Med baggrund i de indsigter, vi havde fra vidensbrøndene, gik vi i gang med at indsamle litteratur ud fra mere stringente kriterier i akademiske databaser. Dette fordi vi med den indsamlede litteratur fra vidensbrøndene havde en meget stor mængde erfarings- og casebaserede beskrivelser, men meget lidt viden, der var funderet i objektive, reproducerbare kriterier. Derfor igangsatte vi en opsamlende litteraturindsamling, der på baggrund af en tematisk orienteret søgestreng skulle skaffe mere akademisk litteratur.

Søgestrengen er udarbejdet med baggrund i hovedspørgsmålet og har været anvendt til at identificere relevant litteratur. Søgestrengen fremgår af boks 2.

Boks 2: Søgestreng i litteraturoverblikket

Borger OR fritid OR forening OR foreningsliv OR klub OR fritidsaktiv* OR sport* OR rekreatiøn OR civilsamfund*)

Og en udgave på engelsk:

('Urban planlægning' OR 'Urban udvikling' OR byudvikling OR byfornyelse OR byforbedring OR fortætning OR facilitet* OR 'byggede miljø' OR 'Kulturmiljø') AND (Danmark OR dansk* OR København OR Aarhus OR Aalborg)

I alt syv forskellige litteraturdatabaser er blevet screenet. I alt blev 1.592 artikler udvalgt og gennemset, hvoraf 20 er blevet inkluderet i litteraturoverblikket. De benyttede litteraturdatabaser er ERIC, SCOPUS, ADK, EBSCO, Google Scholar, Wiley Online Library og Avery Indeks.

Det samlede litteraturoverblik er baseret på 99 publikationer/artikler. Der er flere publikationer/tekster, som kan passe i flere af de udvalgte afsnit, og der er derfor også i enkelte tilfælde referencer, der går på tværs af afsnit.

DEL 3

Del 3: Litteraturoverblikkets resultater

I denne del præsenteres resultaterne fra litteraturoverblikket. Resultaterne er inddelt i fire afsnit, som er opstået på baggrund af gennemgangen. De fire afsnit er:

- Byudviklingens aktører
- Borgerinddragelse og civile aktører
- Forventninger, adfærd og realisering
- Det levede liv

Litteraturoverblikket giver, inden for de fire afsnit, indblik i de diskurser og tematikker, der er central viden på feltet.

Hvert afsnit indledes med en kort beskrivelse af, hvorfor afsnittet er relevant, og hvordan det bidrager til at belyse litteraturoverblikkets overordnede problemstilling. Til sidst i hvert afsnit trækkes de centrale pointer frem.

Byudviklingens aktører

I litteraturen finder man på et overordnet niveau tre sæt af aktører, som er de offentlige, private og civile aktører.

At skabe plads til det organiserede foreningsliv i form af idræt og folkeoplysning har typisk været en opgave, som har været knyttet til det offentlige. Men det offentlige agerer sjældent alene. Private aktører har også ofte en væsentlig rolle, når det gælder spørgsmålet om, hvordan der bliver plads til det organiserede foreningsliv i byudviklingen. Civile aktører spiller også en rolle, da de oftest har en konkret interesse f.eks. i at sikre plads til fritidsaktiviteter, som de søger opbakning til typisk i det offentlige. Samtidig ser man, at udviklingen de senere år går i retning af, at private aktører har en stadig større betydning, når det gælder fritidsaktiviteter.

Boks 3 herunder viser en række nedslag i de tre aktørers rolle i forhold til at skabe plads til organiserede fritidsaktiviteter.

Boks 3: Aktørers rolle i at skabe plads til organiserede fritidsaktiviteter

Historisk har kommunerne haft en særlig rolle i at understøtte det organiserede foreningsliv ved at støtte og etablere fysiske rammer til idræts- og fritidsaktiviteter. De senere år er private aktørers rolle, som ramme om danskernes fritidsliv, steget markant.

Ser man på idrætsområdet, gælder, at kommuner omkring de større byer allerede i første del af 1900-tallet blev involveret i etableringen af de første idrætsanlæg herhjemme. Selvom initiativet i mange tilfælde kom fra civile aktører i form af idrætsforeninger, havde det ikke været muligt at etablere anlæggene uden kommunalpolitisk velvilje og opbakning. Også i 1960-1980'erne, hvor det store halboom fandt sted, og mange sogne fik deres egen hal, spillede kommunerne en væsentlig rolle. Pointen i forskningen herom er, at kommunerne historisk primært har støttet den organiserede foreningsidræt ved at stille rammerne til rådighed, og kommunerne her derfor overvejende ageret i forhold til at sikre fysisk plads til idræt, sport og motion. Kommunernes støtte går fortsat overvejende til rammerne for den organiserede idræt, men i forskningen er der i dag mindre fokus på kommunens rolle i etablering af idrætsanlæg – herunder i forbindelse med byudvikling.

Udviklingen de senere år har samtidig været, at private aktører har indtaget en stadig større rolle, når det kommer til at understøtte danskernes deltagelse i sport og motion. Andelen af danskere, som er aktive i privat regi, er steget markant de seneste 20 år, og der findes i dag næsten 1.000 kommercielle fitnesscentre i Danmark. De knap 1.000 centre illustrerer, at også private aktører spiller en rolle i skabe plads til idræt, sport og motion.

Det gælder også på folkeoplysningsområdet. De senere år har udviklingen været, at flere private aktører udbyder f.eks. strikning, keramik og yoga, der tidligere typisk har været aftenskoletilbud.

Hvis man skal forstå hvorfor - eller hvorfor ikke - der bliver plads til fritidslivet, er det således nødvendigt med indblik i, hvordan byudviklingen sker i et samarbejde mellem offentlige og private aktører.

Byudvikling sker i et samarbejde

I litteraturen er der konsensus om, at det offentlige (oftest i form af kommunerne) har en helt central rolle i byudviklingen. Det hænger sammen med, at kommunerne via lokalplaner beslutter de overordnede rammer for byudviklingen, men også at kommunerne gør mere end at beslutte lokalplaner. Kommunerne beskrives således i litteraturen som beslutningsdygtige aktører, der har politiske visioner og som søger at påvirke byudviklingen i særlige retninger.

I forhold til at sikre plads til fritidslivet i byudviklingen er det i litteraturen tydeligt, at byudviklingen sker i samarbejde og gennem partnerskaber, ofte mellem offentlige og private aktører, og at samarbejde og partnerskaber ses som nøglen til at skabe levende, attraktive og bæredygtige byer og lokalsamfund.

Det offentlige agerer som nævnt sjældent alene, ofte er private og civile aktører også vigtige. De private aktører dækker over et meget bredt spektrum af små og store virksomheder, som oftest er involveret i den konkrete udmøntning af visionerne med henblik på at tjene penge på byudviklingen. De civile aktører og borgerne spiller også en rolle og forsøger på forskellig vis at yde deres indflydelse, og det er i sidste ende også dem, der skal leve i og skabe liv i de byggede miljøer. De civile aktørers indflydelse på byudviklingen behandles derfor mere indgående i næste afsnit, hvor fokus er på borgerinddragelse.

I litteraturen ses, at samarbejder og partnerskaber ved at involvere forskellige typer af aktører kan løse komplekse problemstillinger og udfordringer i byudviklingen, som ikke kan løftes af én aktør alene (Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen & Boye, 2018) (Bolig- og planstyrelsen, 2021).

Samarbejde og partnerskaber kommer dog ikke af sig selv og involverer typisk en lang række processer, som er et omdrejningspunkt i den praksisnære litteratur om byudviklingen. En central pointe i litteraturen er, at aktørerne opfattes som gensidigt afhængige af hinanden, og derfor finder man naturligt nok en del litteratur, som handler om det gode samarbejde.

Realdania har interesseret sig for, hvordan forskellige former for samarbejder og partnerskaber kan tage sig ud. Realdania tager afsæt i kommunens rolle i byudviklingen, som, de argumenterer for, kan beskrives gennem fire modeller: facilitatormodellen, interessentmodellen, selskabsmodellen og ejermodellen.

Modellerne varierer i forhold til ejerskabsforudsætninger, økonomiske engagementer, tidshorisonter og styringsmuligheder. Forholdet mellem de offentlige og private varierer inden for de fire modeller, og de skitserer forskellige tilgange til afhængigheden mellem det offentlige og det private. Kommunens økonomiske risiko og styringsmuligheder er tæt koblet i den forstand, at hvis kommunen påtager sig stor økonomisk risiko, så har de også gode muligheder for at styre udviklingen. Tager de omvendt en lille økonomisk risiko, har de færre muligheder for at præge udviklingen (Realdania, 2016b). Realdania konkluderer, at det ene ikke nødvendigvis er bedre end det andet, men at der er forskellige forudsætninger og indflydelsesmuligheder for aktørerne på tværs af modellerne.

Ud over at beskrive fire modeller for kommuners involvering i byplanlægningen kommer Realdania på et mere principielt niveau med indspark til kommunerne. Det lyder således fra Realdania, at den klassiske byplanlægning ikke kan stå alene, og man anbefaler derfor kommuner at bryde med gamle vaner og træde ind i nye roller. Der er behov for netværksledelse, etablering af strategiske samarbejder og projektstyring på tværs af kommunens politik- og forvaltningsområder.

De private aktørers indflydelse kan variere, som blandt andet beskrevet i Realdanias fire modeller for samarbejde, hvor de private aktørers indflydelse i et vist omfang kan opfattes som modsat af kommunens. Man ser i dag masser af byudviklingsprojekter, som initieres

eller igangsættes af private aktører – oftest i et samarbejde mellem en eller flere private aktører og det offentlige.

Der findes også litteratur, som fokuserer på statens rolle i byudviklingen. Staten kan f.eks. spille en rolle, når kommuner kan søge hjælp hos staten gennem puljemidler. Det kan f.eks. være puljer øremærket områdefornyelse, byggefornyelse eller landsbyfornyelse.

En opfølgning fra Statens Byggeforskningsinstitut i 2016 viser dog, at der er visse udfordringer med denne tilgang, da de statslige bidrag kun rækker til få bygninger/projekter, og at de tildeles over en kort periode, hvilket gør det svært at arbejde strategisk og langsigtet med byfornyelse. Samtidig viser opfølgningen, at det er ressourcekrævende for kommunerne at administrere, forvalte og indberette puljemidlerne. Rapporten konkluderer i forlængelse heraf, at de byfornyelsesindsatser, staten støtter, har en række udfordringer, som går på, at de ender med at være politiske projekter uden den nødvendige tyngde til at skabe forandring på lokalt plan (Jensen, 2016).

Endelig peger litteraturen også på, at der i Danmark er kommet en tradition for frivillige, private-offentlige-bysamarbejder (POB), mens der i mange andre lande arbejdes inden for rammerne af BID (Business Improvement District)⁵. Ifølge litteratur fra Realdania og KL synes de samlede konklusioner på sådanne bysamarbejder at være; at de er effektive; at de skaber varig værdi; at der ikke efterspørges BID-lovgivning; at de kun opstår på baggrund af en brændende platform; at de kræver samskabelse, tillid og netværksledelse; at de kræver tid, organisering og ressourcer; og at kommunen er en central aktør i samarbejdet (Realdania et al., 2019b).

Bysamarbejde er en form for fællesbetegnelse, men i litteraturen finder man også andre betegnelser. F.eks. kan bysamarbejde underinddeles, idet der i litteraturen skelnes mellem offentligt-private partnerskaber, samlede udbud og skræddersyede byggerier. De forskellige distinktioner kommer af de forskellige forhold, der ligger bag projekterne, som f.eks. anlægssum og tidsperiode (Erhvervs- og byggestyrelsen, 2009). Fordele og ulemper ved developerdrevne bofællesskaber fremgår af Boks herunder.

⁵ Det særlige ved en BID er, at hvis et flertal af private aktører inden for et afgrænset geografisk område beslutter at gennemføre en idé, så skal alle, også mindretallet i området, være med til at finansierer ydelserne i op til 5 år ad gangen. Der er pt. ingen nordiske lande der har de fornødne, lovgivningsmæssige rammer til at gennemføre BID

Boks 4: Fordele og ulemper ved developerdrevne bofællesskaber

Developerdrevne byudvikling drives af private aktører. Der har i de senere år kunne konstateres en vækst i beboerdrevne og developerdrevne bofællesskaber (Jensen et al., 2022, s. 16). I perioden 2018-2021 er der etableret 17 developerdrevne bofællesskaber, som rummer 842 boliger, som kendetegnes ved forskellige former for fællesskaber, målgrupper og facilitering, og der er forskellige grader af beboerinvolvering, som bestemmes på forhånd af bygherrer og developere (Jensen et al., 2022, s. 4).

Et BUILD⁶-projekt opsamler viden og erfaring om bofællesskaber, som er udviklet af professionelle bygherrer og developere, hvor beboerne ikke nødvendigvis er med fra start. Projektets fokus orienteres mod at identificere forskelle mellem developerdrevne bofællesskaber og traditionelle beboerdrevne bofællesskaber (Jensen et al., 2022, s. 8).

Undersøgelsen finder en række fordele og ulemper ved developerdrevet bofællesskaber. Fordelene knytter sig til, at beslutningsprocesserne kan forløbe hurtigere og mere smidigt end beboerdrevne bofællesskaber. Ligeledes fremlægges det som en fordel, at der ikke er samme økonomiske risici for beboerne, samt at man nemmere kan målrette bofællesskabet til specifikke målgrupper, samt at der er mulighed for at blande beboersammensætningen og på den måde skabe diversitet. Ulemperne kan være, at beboernes perspektiver på designet omkring fællesskabet inddrages mindre (Jensen et al., 2022, s. 12). Developere kan godt have en ambition for fællesskabet, men i sidste ende er det beboerne, som definerer og praktiserer fællesskabet (Jensen et al., 2022, s. 51-52), og der er derfor også generelt enighed om en eller anden grad af fællesskabsfacilitering (Jensen et al., 2022, s. 53).

Opsamling

I forhold til litteraturoverblikkets hovedspørgsmål er det interessant, at den fundne litteratur primært behandler kommunen som en helhed. Men for en stor del af foreningslivet gælder det, at deres samarbejde med kommunen sker gennem kultur- og fritidsafdelinger eller lignende. Derfor kan det være væsentligt at se nærmere på processerne – også internt i kommunerne. Hvordan er samspillet mellem de forskellige afdelinger og hvordan og hvornår træffer politikerne de endelige beslutninger?

Borgerinddragelse og civile aktører

Civile aktører er væsentlige i byudviklingen, og der findes da også rigtig meget litteratur, som handler om, hvordan borgere og civile aktører inddrages i byudviklingen. Litteraturen har forskellig karakter og opfattelser af, hvor stor indflydelse borgerne har på byudviklingen.

Borgerinddragelse – herunder inddragelse af civilsamfundsgrupper som idrætsforeninger, aftenskoler, børne- og ungeorganisationer mv. – er et vigtigt punkt, når fokus er på spørgsmålet om, hvornår og hvordan fritidslivet er en del af byudviklingen. Selvom ikke al litteraturen, som gennemgås herunder, handler specifikt om dette emne, er der interessante

⁶ Institut for byggeri, by og miljø ved Aalborg Universitet.

pointer, som er relevante i forhold til at forstå, hvorfor eller hvorfor ikke folkeoplysningens aktører bliver inddraget i byudviklingen.

Tro på borgerinddragelsen

Ét afsæt for byudvikling er troen på, at borgerinddragelse er vigtigt. Denne tilgang finder man bl.a. hos Realdania og Center for Strategisk Byforskning, som har interesseret sig for den gode inddragelse af brugere og borgere og dermed sat det på den bredere dagsorden. Det har de gjort ud fra en forestilling om, at bruger- og borgerinddragelse er en forudsætning for at skabe attraktive bydele.

De advokerer for en tilgang, hvor de ansvarlige byudviklere skal lytte til borgeres og brugeres ønsker og behov samtidig med, at de skal læne sig op ad erfaringerne og kundskaben fra tidligere projekter og lignende cases. Her viser erfaringer fra tidligere projekter ifølge Realdania og Center for Strategisk Byforskning, at det er vigtigt at inddrage borgere og brugere tidligt, da en aktiv deltagelse i byudviklingens første faser øger attraktiviteten af byen for dem, der i sidste ende bruger den. Tidlig inddragelse kan også skabe en større forståelse og ejerskab for projektet blandt borgere og brugere, som kan være væsentlig i forhold til at få konkrete input til byggeriet og dermed et bedre grundlag for at skabe liv i området (Realdania, 2013a) (Jørgensen et al., 2020). Det præciseres, at inddragelse af borgere ikke blot er et spørgsmål om at indbyde til en række debat- og infomøder, men også handler om at skabe grobund for, at borgerne kan organisere sig i netværk samt at støtte op om, spare med og give ildsjæle plads. På den måde får civilsamfundet en mulighed for at etablere sig og blive en reel faktor i processen på samme måde som de private aktører og det offentlige system (Realdania, 2013a; Realdania et al., 2015).

Det er ikke kun, når der bygges nyt, at det er vigtigt at inddrage brugere og borgere. Det er også vigtigt at sikre inddragelse, når det kommer til områdefornyelser i allerede eksisterende byggeri (Byplanlaboratoriet, 2007). Der er i forlængelse heraf også en del litteratur, som sætter fokus på betydningen af borgerinddragelsen i områdefornyelse, som sigter på håndtering af *vilde problemer*⁷ som ensomhed og inklusion, boligsociale indsatser, bæredygtige bydelsindsatser og sundhedsfremmende miljøer (Center for strategisk byforskning et al., 2020; Juul et al., 2022; Nielsen et al., 2021; BUILD, 2021a, 2022).

En mere radikal form for borgerinddragelse, som skal nævnes her, er at inddrage menneskene i byerne ved at iværksætte beboerdrevne byggeprojekter, hvor boliger designs og opføres efter beboernes ønsker. Denne tilgang i byggeprojekterne kan være med til at skabe en mangfoldighed blandt beboerne samtidigt med, at det kan tiltrække særligt ressourcestærke og engagerede borgere, der efter indflytningen er med til at skabe yderligere liv i området (Realdania, 2019).

⁷ Betegnelsen "vilde problemer" eller "wicked problems" er et begreb, der nogle år er blevet brugt flittigt til at beskrive velfærdsstatens komplekse udfordringer. Det var Rittel & Webbers (1973) der for 50 år siden formulerede karakteristikaene ved et "wicked problem" <https://www.stonybrook.edu/com-mcms/wicked-problem/about/What-is-a-wicked-problem>.

Borgerinddragelse kan altså have forskellige hensigter, men overordnet set synes der i en del af litteraturen at være en forståelse af, at borgerinddragelse nytter, selvom den kræver planlægning og ressourcer for at lykkes (Byplanlaboratoriet, 2007).

Kritik af borgerinddragelse

Man finder dog også en del litteratur, som forholder sig kritisk til borgerinddragelse. Afsettet for denne del af litteraturen synes at være en refleksion over, hvilke præmisser borgerinddragelsen i byudviklingsprocesserne foregår på: Om det er på arkitekternes og byplanlæggernes visionære idéer for, hvad byen bør være i fremtiden, eller på borgernes konkrete oplevelser af -og hverdag i byen

Meilvang, Carlsen og Blok (2018) har kigget på borgerinddragelsesprocesser i byudviklingen over tid. De konkluderer, at der er sket en udvikling fra de traditionelle og åbne høringer og skriftlige forespørgsler og svar til nutidens idémøder, workshops og dialogvandringer.

De argumenterer for, at den traditionelle tilgang var kendetegnet ved at være bureaukratisk, stiv og meget formel, men at det samtidigt var et system, der byggede på idéen om, at det bedste og mest rationelle argument ville vinde. Dette betød også, at beboerne og borgere havde mulighed for at sætte sig på tværs og nogle gange trumfer administrationen med baggrund i, at det bedste argument vinder. Den 'besværlige byboer' bliver med de forskellige moderne borgerinddragelsesprocesser i højere grad gjort til en ressourcestærk og liberal interesseret, der får muligheden for at skabe konkrete påvirkninger af deres nabolag, tage medejerskab over projekter og indgå i forpligtende samarbejder med kommunen.

Mange af processerne udspiller sig dog i omhyggeligt designede rum, hvor der synes at være plads til politisk uenighed og forskellighed, men det kan give falske forhåbninger for borgerne, da der opereres ud fra andre logikker end i de traditionelle høringer. En høring er designet til og har plads i det politiske beslutningssystem, mens en dialogvandring måske nok kan tjene til inspiration og gensidig forståelse, men den er principielt afkoblet fra beslutningssystemet (Meilvang et al., 2018). På baggrund af analysen påpeger forskerne, at det er vigtigt at være opmærksom på de magtforhold og den undertrykkelse, der kan ske i rammerne af moderne byplanlægning samt den manglende demokratiske legitimitet, der kan være i disse processer.

Netop udfordringerne med den demokratiske legitimitet i processerne er et emne, som Nyseth, Ringholm & Agger har beskæftiget sig med (2019). På baggrund af en stribe casestudier undersøger de, hvordan borgerinddragelse foregår. Deres afsæt er, at borgerinddragelse ikke bare sker af sig selv, men kræver et velgennemtænkt design. Designet af borgerinddragelsesprocessen bliver vigtigt, fordi de ansvarlige kan målrette, udvælge og inkludere specifikke målgrupper samtidig med, at de kan søge at ekskludere andre, så processen kan forløbe mere smidigt.

Forfatterne peger på udfordringer ved inddragelsesprocessernes ekstreme midlertidighed, hvilket afviger fra det, de finder i de traditionelle processer med høringssvar og lignende.

På baggrund af deres undersøgelser konkluderer de, at der i høj grad mangler det rigtige sæt værktøjer til at bearbejde inputs fra inddragelsesprocesserne, så de kommer ind i plan-dokumenter og beslutninger og ikke bliver midlertidige. Samtidig påpeger de, at der er behov for yderligere undersøgelser af, hvorvidt inddragelsesprocesserne også er så demokratiske, som de hyldes for at være, eller om der er flere nuancer i det end som så (Nyseth et al., 2019).

I forlængelse heraf har Christensen (2020) med rod i et mere lokalt plan undersøgt, hvordan forholdet mellem frivillige og kommunalt ansatte udspiller sig i et civilt-kommunalt samarbejde omkring et byudviklingsprojekt. Hun finder, at der er et åbent felt mellem de civile og de kommunale grupper, men at begge parter har svært ved at navigere og arbejde i dette felt. De kommunale medarbejdere formår ikke at bevæge sig væk fra de planlægningspraksisser og juridiske processer, der er styrende for deres arbejde, og de frivillige kan ikke indgå i arbejdet på kommunens præmisser, da det begrænser de frivilliges mulighed for at definere deres egne rolle og være frivillige. Samarbejdet bliver især udfordret, når det kommer til arbejdet med at forene forskellige formål, løse konflikter og spændinger i et asymmetrisk magtforhold samt at opretholde frivillige ressourcer og stabilitet over tid (Christensen, 2020).

Inddragelse af det organiserede foreningsliv

Som det blev beskrevet indledningsvist, har vi i dette litteraturoverblik blandt andet fokus på, hvordan det organiserede foreningsliv inddrages i byudvikling. Der findes ganske lidt litteratur specifikt herom.

Realdania har som en del af kampagnen 'Stedet tæller' gennem flere år foretaget undersøgelser af borgerinitiativers betydning for det liv, som opstår i lokalsamfundene (Realdania, 2012, 2017a, 2019). Overordnet set tyder undersøgelserne på, at det organiserede foreningsliv (også selvom de ikke aktivt inviteres ind) bidrager til og tager ansvar for byudviklingen. Ifølge Dansk Byplans Laboratorium sker det f.eks., når kommunale beslutninger betyder, at bygninger eller aktiviteter forsvinder. Gennem en række caseeksempler peger flere forskere på, at foreningsinitiativer bidrager aktivt til byudviklingen (Dansk Byplanlaboratorium, 2013).

Et andet væsentligt bidrag er Nielsen et al. (2015), som har undersøgt, hvordan man skaber et stærkt civilsamfund i urbane og delvist udsatte områder. Rapporten kommer frem til, at der tildeles mange ressourcer og meget opmærksomhed til de interventioner, der initieres af store og landsdækkende organisationer, mens mange af de små civilsamfundsgrupper og initiativer, der er velfungerende, driftige, omkostningseffektive og stærkt forankret i lokalområdet ikke tilgodeses på samme måde. Systemet er kort sagt tiltænkt at skulle understøtte civilsamfundet og dets mangfoldighed, men det er struktureret på en måde, hvor det primært tilgodeser de organisationer, der er størst og har de bedste visioner og/eller organisering.

Inden for de seneste år er der kommet stigende opmærksomhed på klima og miljø som et aspekt af byplanlægningen (Engberg, 2018; Laage-Thomsen & Blok, 2020). Det har været et

område, hvor borgere på forskellig vis har søgt at yde indflydelse, og der er også visse pointer, når det kommer til inddragelsen af civilsamfundet.

Det øgede fokus på miljø og klima er blandt andet foranlediget af FN's verdensmål. Ifølge Dansk Byplanlaboratorium har det medført nogle spændende tendenser, når det kommer til inddragelsesprocesser omkring byudvikling og byggeri. Hvor processen tidligere har inkluderet få interessenter, f.eks. en kommune og en entreprenør, er der sket en vækst i antal og mangfoldigheden af interessenter. Beboere, forskere, civilsamfundsgrupper, erhvervslivet og turismeindustrien er eksempler på inddragede aktører, mens der også er flere og måske mere komplekse hensyn at tage: klima, bæredygtighed, livskvalitet og inklusion for at nævne nogle. Der synes derfor at blive afsat mere tid og flere ressourcer til at håndtere den øgede kompleksitet, der er kommet i processen omkring byggeri og byudvikling. Det ses helt konkret i, at der nu arbejdes med partnerskaber, samskabelsesprocesser, beboerinddragelse og kvalitetsledelse (Dansk Byplanlaboratorium, 2006; Damurski et al., 2019; Nielsen et al., 2021; Realdania, 2016a).

I et mere konkret eksempel ser Engberg på, hvordan klimatilpasning af byen formes, når det dels skal ske gennem store, planlagte, tekniske og arkitektoniske løsninger, men også gennem et væld af små og lokale initiativer. Det interessante i denne sammenhæng er, at Engberg viser, at det offentlige forsøger at invitere borgerne ind i administrationen på administrationens præmisser, mens borgere og civilsamfund prøver at invitere det offentlige og administrationen ud til dem i bybilledet. Resultatet bliver, at alle føler sig på usikker grund, og hvis der ikke findes nogle velfungerende middelløsninger, kan der ikke blive skabt gode og fælles løsninger, der kan håndtere det vilde problem, som klimaændringerne er. Konklusionerne her ligger således meget tæt op ad Nielsen et al. (2015), hvor det 'fælles rum' bliver svært at håndtere for alle parter.

Laage-Thomsen og Blok (2020) har kortlagt, inddelt og karakteriseret forskellige kollektive og civile klima-, miljø- og naturindsatser, der findes i landets byer. Også deres undersøgelse er interessant i et inddragelsesperspektiv. De konkluderer på baggrund af deres analyser, at selvom foreninger og civile aktører mere eller mindre arbejder for samme mål, så insisterer de enkelte aktører på at forblive lokalt forankret og holde deres indsatser målrettet specifikke mærkesager. Aktørerne ønsker ikke at slå kræfterne sammen med de store og velkendte bevægelser inden for klima, miljø og grønomstilling, der ellers traditionelt har repræsenteret civilsamfundet i disse spørgsmål. Alle disse små civile grupper har mulighed for at blande sig i udfærdigelsen af de lokale miljø- og bæredygtighedspolitikker med udgangspunkt i lige netop deres særlige mærkesager, og det betyder, at samarbejdet om miljø- og naturindsatser i det urbane miljø, bliver mere fragmenteret og har flere interessenter end tidligere. Et eksempel på dette er Amager Fælled. Her arbejder både Nikolaj Kirk, Amager Fælleds Venner og Danmarks Naturfredningsforening for samme sag, men på tre forskellige niveauer og med tre lidt forskellige vinkler.

De givne eksempler viser, at selv når det organiserede foreningsliv inddrages, kan det være svært at skabe et samskabende rum for både det offentlige og foreningslivet, hvor processerne giver mening for alle parter og påvirker de endelige resultater. Det bliver desuden

tydeligt, at foreningslivets diversitet i sig selv kan blive en udfordring. Ønsker foreningslivet indflydelse, kan det derfor være vigtigt at arbejde for at skabe enighed interessenterne imellem og dermed skabe en legitimitet og mere gennemslagskraft i de, i forvejen meget, komplekse processer.

De midlertidige byrum som borgerinddragelse

Det midlertidige byrum kendetegnes ved ikke at være permanent og er strengt taget ikke en del af byudviklingens slutprodukt. Dog peger litteraturen på, at borgernes involvering i forbindelse med midlertidige aktiviteter bruges som en aktiv inddragelsesproces, og man ser eksempler på, at midlertidige rum får betydning for den endelige ibrugtagning af et område.

I litteraturen er fokus på, at de midlertidige byrum kan skabe grobunden for et etableret civilsamfund ved at skabe midlertidige aktiviteter på ellers afspærrede byggetomter og i nedlagte industriområder. I litteraturen finder man eksempler i form af små startupvirksomheder, recycle-værksteder, byhaver eller andre tiltag, der hurtigt kan stilles op og fjernes igen. På den måde kan der skabes (by)liv og aktivitet allerede før byggeriet startes, hvilket har mange positive effekter. Borgerne og interessenter bliver fra et tidligt tidspunkt i processen engageret i udviklingen af området samtidig med, at der skabes et ejerskab blandt borgerne/brugerne på området, som også får positiv opmærksomhed (Realdania, 2013b; Udlændinge- Integrations- og Boligministeriet & Gemeinschaft, 2016).

De midlertidige byrum er modsat den egentlige byplanlægning ikke en del af en langsigtet plan, men omhandler det, der findes nu, og som ide og metode kan de midlertidige rum noget, som de permanente ikke kan (Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet & Gemeinschaft, 2016, s. 103). Det antropologiske feltstudie af Linjen i Københavns Nordvest kvarter peger på, at de midlertidige byrum være en form for eksperimentarium eller utopia om, hvad byen kan være/blive. De kan danne ramme for familier, der samles om mad og musik i sommermånederne, danne ramme for sociale og kreative aktiviteter i belastede områder eller være grønne oaser, hvor der er mulighed for at dyrke grønsager eller opdrætte høns.

Feltstudiet peger på, at de midlertidige byrum bliver en slags øverum for kreativitet og æstetisk diversitet og en form for demokratiske dannelsesrum. Midlertidigheden giver plads til løsninger, som ellers ikke ville blive accepteret, hvis de var permanente, og det giver kommune og borgere et dialogrum og ofte viser det sig, at borgerne ønsker at beholde det midlertidige byrum (Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet & Gemeinschaft, 2016, s. 58-59).

Et andet konkret eksempel er Carlsberg Byen i København. Ret hurtigt viste virksomheder, kunstnere og andre iværksættere interesse for det midlertidige byrum, og der opstod dermed gode forudsætninger for at skabe liv omkring bygningerne (Meilvang et al. 2011, s. 8-9). De midlertidige rum blev mest brugt mellem kl. 11-15, og det var forskelligt, hvilke aldersgrupper og gruppekonstellationer (f.eks. familie eller venner) der brugte pladserne. Nogle til leg, andre som et gennemgangs- og opholdssted i forbindelse med arbejde eller

fritidsaktivitet (Meilvang et al., 2011, s. 31). Evalueringen vurderer, at de midlertidige aktiviteter har bidraget til, at kendskabet til området er steget via presseomtale og større events, og nogle af pladserne er indtaget af en uformel og uorganiseret idrætskultur (Meilvang et al., 2011, s. 47).

Studiet konkluderer også, at midlertidige byrum ikke er uden komplikationer. De åbner mulighed for kendskab til et område og kan kickstarte byliv og engagere lokale aktører mm. Men ofte er der større fokus på selve aktiviteten end på koblingen til det, der følger efter. Dermed er der risiko for at skuffe brugerne, når aktiviteterne så ophører, men også for at misse det forandringspotentiale, som tilhører den oprindelige idé. Potentialerne ligger i at bruge tiden til at koble aktiviteterne på kort sigt med planlægningen på lang sigt (Meilvang et al., 2011, s. 68).

Opsamling

Borgerinddragelse spiller en central rolle i byudvikling og kan styrke både ejerskab og livskvalitet i byområder. Litteraturen viser, at tidlig og aktiv deltagelse fra borgere og civilsamfundsgrupper, herunder foreninger, kan skabe mere attraktive og bæredygtige bydele. Samtidig peges der på udfordringer som manglende demokratisk legitimitet, midlertidighed og magtasymmetri. Midlertidige byrum og lokale initiativer kan fungere som eksperimentelle platforme, men kræver kobling til langsigtet planlægning for at realisere deres fulde potentiale.

Forventninger, adfærd og realisering

Bag enhver byudvikling ligger en række forventninger om, hvad der skal etableres, og hvordan det skaber værdi for borgere og samfund. Som det blev beskrevet i indledningen til dette litteraturoverblik, er der ofte masser af forventninger og visioner om plads til fritidslivet, når byudviklingsprojekter skal sælges, men samtidig kendetegner det også byudviklingen, at der findes et vist mulighedsrum, som centrale aktører skal udfylde i byggeprocessen. Det er ikke altid, at forventningerne bliver realiseret en til en.

I dette afsnit ser vi indledningsvist på den litteratur, der har fokus på de overordnede forventninger til byudviklingen. Derefter behandles den litteratur, der ser på, om det er det byggede miljø, der skaber menneskers adfærd, eller om det er menneskers adfærd, der skaber det byggede miljø (Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet & Gemeinschaft, 2016). Afslutningsvis ser vi på tilfælde, hvor forventninger til byudvikling ikke blev realiseret.

Afsnittet er vigtigt, fordi det dels siger noget om, i hvilket omfang fritidslivet tænkes ind i byplanlægningen, dels om man ved at indtænke fritidslivet i den fysiske planlægning kan øge borgernes deltagelse heri.

Nye forventninger til byudviklingen

Fritidslivet fylder generelt meget, når man ser på forventningerne til byudviklingen, men sådan har det ikke altid været. I dette afsnit ser vi på, hvordan forventningerne til byudviklingen har udviklet sig over tid.

Der findes en del litteratur, som har undersøgt forventninger til byudviklingen i et historisk perspektiv, og disse publikationer noterer sig på et overordnet niveau, at kravene og forventningerne til byernes udformning og indhold har ændret sig markant siden 1960'ernes og 1970'ernes monobyggerier og opdelte byer (Marling, Kiib og Jensen, 2009). Monobyggeriet og de opdelte byer byggede på en ideologi om lighed og en rationel opdeling, hvor en del af byen var afsat til beboelse, en del til arbejde, en del til rekreation og en del til handel og indkøb. I dag forsøger man i højere grad at lave mangefacetteret-byggeri, hvor nye byggeprojekter forsøger at blande beboelse, erhverv, handel, rekreation, ude- og indrum, ejer- og almene lejligheder, højt og lavt byggeri (Dansk Byplanlaboratorium et al., 2021; Jørgensen et al., 2020; Nielsen et al., 2017; Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen & Boye, 2018).

Der er ifølge Marling, Kiib og Jensen (2009) sket 'en kulturel vending'. Med kulturel vending mener de, at investeringer i byudviklingen i dag sker ud fra en forventning om, at kunst, kultur, arkitektur og byrum af høj kvalitet skaber byer, der er gode at leve i, byer, der er interessante at besøge, og byer, der ud fra en økonomisk betragtning er værd at investere i. Det hænger blandt andet sammen med, at byer har mistet deres position som naturlige centre for industri og handel, og at forventningen i dag er, at byerne i langt højere grad end tidligere er centre for liv og beboelse (Realdania 2011). Det giver forventninger om, at der også skal prioriteres plads til rammer til borgernes organiserede fritidsliv.

Man ser i litteraturen også tendenser til, at man i højere grad end tidligere forsøger at 'kode' byrum, så borgerne intuitivt ved, hvordan byrummene kan bruges og føler sig inviteret til at benytte dem. Dette er en modsætning til de store, åbne arealer, der findes mellem monobyggeriet – arealer, der ikke rigtigt har et tydeligt formål eller indbyder til at blive benyttet (Kural & Hjort, 2021; Realdania, 2011; Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet & Gemeinschaft, 2016). Tendensen til kodning rejser så spørgsmål om, hvad byrummene kodes til, hvad god kodning er, og hvem der har ansvaret for at kode. Dette uddybes i næste afsnit med eksempler fra en række områder.

En anden tendens i litteraturen er, at de demografiske forandringer og bevægelser i samfundet har indflydelse på forventningerne til byudvikling. Den store tilstrømning til byerne har gjort det legalt at skabe byfortætning, så så mange borgere som muligt kan bo så tæt som muligt på det, de gerne vil; bycentrum, kyst/havnearealer, uddannelsesinstitutioner, etc. I denne byfortætningsproces er der fokus på at skabe en mangfoldig beboersammensætning og levende byer. Blandt andet ved at etablere mangefacetterede byggerier, åbne gadeplan samt tænke i byrum mere end i områder.

Forventningen til en mangfoldig beboersammensætning giver sig konkret udslag i projekter, hvor fokus er på at opføre blandet byggeri med ungdomsboliger, seniorbofællesskaber,

plads til børnefamilier, plads til de mindrebemidlede og dem, der ikke mangler noget. (Stender & Bech-Danielsen, 2021; Christensen & Winkler, 2022; Jensen & Socialministeriet, 2010; Keil et al., 2021; Klint et al., 2010). Disse blandede byggerier stiller større krav til de faciliteter og rum, der skal understøtte det levede liv i byerne, da borger- og brugergrupperne også bliver mere heterogene. I litteraturen har vi dog ikke eksempler på specifikke krav til, hvad en blandet by skal indeholde af fritidsfaciliteter og rum til det organiserede foreningsliv, og det er dermed svært at se, hvordan disse overordnede forventninger realiseres.

På et mere konkret plan går en tredje tendens i litteraturen på, at der skal skabes bygninger, som kan bruges til flere formål. Med afsæt i kulturområdet har Lokale og Anlægsfonden kigget på, hvilke forventninger der er til fremtidens kulturbyggerier. De er især optagede af 'flerfunktionalitet', som omhandler design af faciliteter til at understøtte forskellige faciliteter, hvor samspillet mellem fritidsfaciliteter, aktiviteter og brugere er centralt. Det er forskelligt fra multifunktionalitet, som handler om at skabe plads til flere funktioner på en gang inden for samme ramme. Flerfunktionalitet handler om en variation af rum, der opfylder bestemte behov og kombinerer dem med fælles faciliteter og mødesteder (Seismonaut & Lokale og Anlægsfonden, 2022, s. 11). Samtidig peges der på området udenfor murene som et sted, hvor der i stigende grad tænkes i at skabe sammenhæng mellem byrummene og tilbyde nye oplevelser for borgere og besøgende på en måde, så stedets historie og fortællinger sættes i spil (Seismonaut & Lokale og Anlægsfonden, 2022, s. 11).

Samlet set kan man altså sige, at litteraturen viser, at forventningerne til den gode byudvikling bringer en del fokus på kultur og fysisk aktivitet, men at forventningerne også har overordnet karakter, og at der mangler mere præcise definitioner af kultur og fysisk aktivitet samt, hvordan det konkret får plads i byudviklingen.

Det byggede miljø og menneskelig adfærd

I dette afsnit ser vi nærmere på en række områder, hvor litteraturen undersøger forholdet mellem det byggede miljø og menneskers adfærd. Det gøres med fokus på spørgsmålet om, hvorvidt det byggede miljø former menneskers adfærd, eller om det er menneskers adfærd, som former det byggede miljø?

Byens indretning og fremme af fysisk aktivitet

Først er fokus på, om byens indretning kan fremme fysisk aktivitet. Det spørgsmål er omdrejningspunktet for litteraturstudiet 'Det sundhedsfremmende byrum' (Kural & Hjort, 2021), som undersøger, om indretningen af byrum yder indflydelse på menneskernes fysiske aktivitetsniveau. Studiet havde særligt fokus på byernes indretning og infrastruktur, parker og grønne områder samt skoler.

Litteraturstudiet viser, at byens udformning påvirker menneskers adfærd, aktivitetsniveau og generelle bevægelsesmønstre, og dermed har byens indretning stor betydning for menneskernes sundhed.

Kural og Hjort peger også på, at planlægningsstrategier på tre områder (arealanvendelse, urbant design og transportsystemer) er afgørende for at styrke aktive transportformer og dermed fysisk aktivitet og mentalt velvære. De pointerer, at strategierne bør have et tværfagligt sigte, allerede inden byggeriet påbegyndes, for at få greb om kompleksiteten på feltet.

De peger på flere planlægnings- og designmæssige uudnyttede potentialer til forbedring af byrum set i forhold til nogle af tidens store sundhedstrusler; rygning, fysisk inaktivitet, svær overvægt m.m. De ser dog også, at det kan være vanskeligt at isolere det urbane miljøes betydning for folkesundheden, da adskillige andre faktorer (sociale, individuelle, og miljømæssige) også har betydning.

Litteraturstudiet peger på, at god tilgængelighed er afgørende for borgernes lyst til at være fysisk aktive, og at tilgængelighed ikke blot er et spørgsmål om afstand. Desuden at varieret arealanvendelse skal prioriteres, så der er plads til flere forskellige aktiviteter i området, samt at konkrete faciliteter som borde, bænke, grillfaciliteter, toiletter, vandposter m.v. fordrer til brug og ophold i området (Sundhedsstyrelsen, 2019). Ligeledes viser studiet, at velholdte legepladser udfordrer den kropslige formåen og inviterer børn til at anvende dem.

Infrastrukturen er også væsentlig og skal gøre det muligt at transportere sig selv til fods eller med offentlig transport. Ligeledes bør der være fortove og cykelstier og konkrete elementer, der adskiller køretøjer fra fodgængere for at højne sikker færdsel til fods. Dette element er også af betydning for børns fysiske aktivitet, da der er indikationer på, at forældres oplevede tryghed har betydning for, hvor fysisk aktive børn er i det urbane miljø. Tryghed er en anden form for sikkerhed, som er vigtig, da frygt for kriminalitet kan være en barriere for fysisk aktivitet (Sundhedsstyrelsen, 2019, s. 9).

Litteraturen viser positiv sammenhæng mellem fysisk aktivitet og muligheder i området, men det er forskellige typer af faciliteter, der har betydning på tværs af aldersgrupper. For unge er der sammenhæng mellem antallet af idrætsfaciliteter, gader og parkeringspladser og fysisk aktivitet, mens der for børn er sammenhæng mellem udearealer (f.eks. hindebaner) og fysisk aktivitet. For ældre findes et højere fysisk aktivitetsniveau, når der er støttefaciliteter (bænke, ramper ved kantsten mv.) og korte afstande, og så gælder det, at æstetiske miljøer også har positiv sammenhæng med ældres brug af områder. Omvendt ser man, at frygt for at falde virker hæmmende på fysisk aktivitetsniveau (Sundhedsstyrelsen, 2019 s. 10).

Endeligt konkluderer Kural og Hjort, at der er behov for mere forskning med fokus på det sundhedsfremmende byrum, samt at meget få undersøgelser har haft fokus på det sociale møde for mennesker, der ikke mødes for at få pulsen op (Kural & Hjort, 2021, s. 6).

Grønne områder og fremme af fysisk aktivitet

Der findes også litteratur, som ser mere specifikt på betydningen af grønne områder og parker for fysisk aktivitet.

Schipperijn et al. (2017) og Storgaard et al. (2013) har interesseret sig for betydningen af nærhed og tilgængelighed til parker og grønne områder i bybebyggelse for borgernes aktive liv. De undersøger, om henholdsvis borgernes aktive og stillesiddende liv har en relation til, hvor mange parker og grønne områder der er i nærheden af borgeren.

Begge artikler finder, at der er en sammenhæng, men da begge studier bygger på tværsnitsdata, kan der ikke drages en kausal slutning på, at det er omfanget af parker og grønne områder, der er skyld i det mere aktive liv. Der kan være andre forklarende faktorer, og studierne kan heller ikke vise, om de aktive borgere rent faktisk bruger de mange parker og grønne områder, eller om de blot dyrker deres aktivitet andre steder. Der er et kohortestudie, der undersøger sammenhængen mellem danskernes stillesiddende tid, boligkarakteristika og antallet af beboere i husholdningen. Ikke overraskende finder studiet, at borgere, der bor i store huse med store haver, og som har mange hjemmeboende børn, har mindre stillesiddende tid, end enlige borgere i små lejligheder (Saidj et al., 2015).

I forlængelse heraf har fokus været på at inkorporere så meget grønt som muligt i byggede arealer. I allerede udbyggede områder kan det ske ved at flytte parker op på tagene, anlægge grønne kiler, åndehuller og alléer og ved at designe hængende haver på husmurene. Litteraturen påpeger dog, at når det kommer til rekreative aktiviteter, så er mange forskellige og spredte grønne pletter ikke nok. Der er behov for større og sammenhængende arealer, før beboere føler, at der er rum til at udfolde sig rekreativt (Brüel et al., 2016; Dansk Byplanlaboratorium & Byplanhistorisk Skriftserie, 2013; Christensen, 2012; Kraks Fond & Vejre, 2017).

Anlagte faciliteter og fremme af fysisk aktivitet

Med afsæt i udsatte boligområder viser et dansk studie (Ibsen et al., 2012), at det ikke nødvendigvis er antallet af idrætsfaciliteter eller afstanden til dem, der er afgørende for, om områdets beboere benytter dem. I stedet er det faktorer som faciliteternes kvalitet, om det er behageligt at opholde sig i dem, om de fungerer som et socialt mødested, og om det byder mange forskellige brugergrupper velkomne, der er afgørende for, om faciliteterne benyttes.

Disse pointer understøttes også af andre og nyere forskningsprojekter fra andre sammenlignelige lande, der primært fokuserer på idrætsfaciliteter på tværs af land og by. På baggrund af studiet identificerer SDU otte specifikke initiativer, som byplanlæggere kan tage, hvis de ønsker at højne fysisk aktivitet i udsatte boligområder (Ibsen et al., 2012, s. 10-11). Det er interessant, da et andet studie fra SDU netop viser, at man i byområder (særligt udsatte boligområder) ser en overvægt af bevægelsesuvante borgere⁸.

Netop pointen om, at faciliteter til fritid og idræt skal have indtænkt flere forskellige kvaliteter end blot de åbenlyse sports- og idrætsmæssige krav, ses også i et dybdegående case-studie af forskellige europæiske bydele, hvor Sydhavnen i København indgår (Damurski et

⁸ Respondenter: 1882 skoleelever, 1503 voksne

al., 2019). Her er konklusionerne, at faciliteterne skal bygges til forskellige aktører, og at facilitetslederne skal kunne arbejde med et væld af forskellige interessenter, da de skal kunne understøtte nye fællesskaber og aktiviteter. Disse pointer om faciliteter og facilitetsledelse er behandlet mere dybdegående i anden dansk forskning, hvorfor vi ikke kommer yderligere ind på det her (Forsberg & Iversen, 2019, Forsberg 2020).

De senere år er nye byrum blevet inddraget til at rumme forskellige former for anlagte faciliteter. Et eksempel, som endnu ikke er realiseret, er The Urban Playground, der er tænkt som et sted, hvor man med konkrete faciliteter kan understøtte borgernes fysiske sundhed og imødekomme unges stigende interesse i selvorganiserede idrætsformer (Idrættens Analyseinstitut, 2020; Christensen, 2012). Projektet er udelukkende på ideplan, og derfor kan der ikke evalueres på det, men projektet er et eksempel på tendensen om at tage byrummet i brug som idræts- og aktivitetsarena. Det appellerer til hverdagsmotion og selvorganiseret idræt og kan være nemt at gå til, da det ikke kræver organisering. Det aktiverende byrum kan være en styrende diskurs i designet af byrum, hvis man ønsker at fremme fysisk og social aktivitet (Hartelius, 2008, s. 90).

En anden tilgang finder man i en rapport fra SDU, som undersøger, om udstyrsskabe kan være med til at understøtte aktivitet, idræt og bevægelse i byrummet (Jakobsen et al., 2022). Rapporten står på skuldrene af ovennævnte litteraturstudie fra Sundhedsstyrelsen (2019) og peger på, at der er en række forhold, som kan have særlig betydning for, hvorvidt borgerne bruger udstyrsskabe. Heriblandt sikkerhed, infrastruktur, æstetik og faciliteter egnet til fysisk aktivitet. Derudover kan det også være vigtigt at tage højde for specifikke målgruppers aktivitetsadfærd og kropslige formåen (Jakobsen et al., 2022, s. 8).

Opsummerende viser erfaringerne fra rapporten, at placering, indhold og brugere har betydning for, om udstyrsskabet bruges. Er der i forvejen aktivitet i området har det positiv indvirkning på anvendelsen, ligesom et behageligt og roligt byrum uden for meget trafik og støj har positiv effekt (Jakobsen et al., 2022, s. 9). Ligeledes har et æstetisk flot uderum (eksempelvis havudsigt), sikkerhed, belysning, vejrforhold også betydning for anvendelsen (Jakobsen et al., 2022, s. 11-12). Der er dog behov for mere viden om specifikke målgrupper, som er bevægelsesuvante. Hvilke bevægelsesmønstre, motivation og social adfærd, der gør sig gældende for dem. Ligesom det er vigtigt at opnå viden om befolkningstætheden og øvrig aktivitet i området, inden man placerer skabene med udstyrs.

Fællesskaber og fremme af (mental) sundhed

Man finder en del litteratur, som interesserer sig for, om det byggede miljø ved at fremme fællesskab mellem beboere kan være med til at fremme mental trivsel, sundhed og velvære. Det skyldes blandt andet, at en stigende andel af befolkningen føler sig ensomme eller lever (uønsket) alene. I 2022 ses, at særligt unge (16-29-årige) og ældre (80 år og derover) oplever at være ensomme, og samlet set er det én ud af otte danskere, der viser tegn på svær ensomhed.⁹

⁹ Social- og boligstyrelsen: <https://vidensportal.dk/voksne/ensomhed/omfang> (tilgået 3.4.2023)

I litteraturoverblikket ses, at bl.a. Realdania er optaget af at bekæmpe ensomhed blandt ældre. De peger på, at emnet er interessant for flere arkitekter på grund af den demografiske udvikling med flere ældre samt en øget efterspørgsel efter seniorbofællesskaber (Realdania et al. 2019a). Realdania har siden 2016 fulgt udviklingen i ældres boformer med fokus på bofællesskaber, og de har interesseret sig for, hvordan man i arkitekturen kan planlægge byggede miljøer med henblik på at bekæmpe ensomhed. Her er fokus på hverdagsfællesskaber samt mindre enheder og bebyggelser.

Flere steder i litteraturen ses en række positive elementer ved fremadrettet at tænke i bofællesskaber for seniorer. Det ses blandt andet i flere af de erfaringer fra bygherrerne, der blev indsamlet fra seniorbofællesskabet 'Havtorn', hvor naturen var omdrejningspunkt for hverdagsfællesskaber (Realdania, 2021b). Beboerne er typisk singler over 50 år og uden hjemmeboende børn, men med et fælles ønske om at bo lidt mindre og dele lidt mere. Erfaringen fra projektet er, at indretningen af området har betydning for uformelle møder, som kan forebygge ensomhed og styrke fællesskabet blandt beboerne. Ifølge Realdania er det muligt at 'gentage' projektet i andre kommuner (Realdania, 2021b).

I forlængelse heraf viser et litteraturstudie, der er bestilt af Realdania, at det har positive effekter for ældres relationsskabelse at bo i bofællesskab. Derudover ses en række driftsmæssige potentialer ved at bo i seniorbofællesskab (Realdania, 2019a).

Der findes også en række studier, som fokuserer på, hvordan enkeltstående bygninger kan være med til at understøtte fællesskab mellem beboere. Disse studier undersøger bl.a. betydningen af, hvor centrale funktioner er placeret i en bygning, i forhold til at skabe møde mellem beboere.

Et eksempel herpå er Mechlenborg og Hauxner (2021), som har haft fokus på højhusbyggeri. For at understøtte fællesskab og møder mellem beboere anbefaler de, at fællesarealer placeres, hvor beboerne i forvejen færdes. Det kan være ved indgangen eller adgangsvejen til p-kælderen. Et andet eksempel er Overvad (2021), som har studeret bydesign i et sanseligt perspektiv. Projektet foreslår et øget byplanlægningsfokus på områder, hvor mennesker mødes, som f.eks. kan være orangerier, trappeopgange og i fælleshuse.

Samlet set viser dette afsnit, at en del af litteraturen beskæftiger sig med sammenhængen mellem det byggede miljø og den måde, det levede liv efterfølgende udformer sig. Her bliver det byggede miljø medskabende for aktivitet og fællesskab, men fælles for studierne er, at det er meget individrettet. Det er tiltag, der kan skabes uafhængigt af, hvilken lokal kontekst de tænkes ind i, og det organiserede fritidsliv er ikke i fokus for disse undersøgelser. Og hvis det er, er fokus i høj grad på borgernes selvorganiserede aktiviteter.

Når visioner og ideer ikke realiseres

I forlængelse af de to forrige afsnit er det interessant på et mere generelt plan at se på, hvordan litteraturen behandler, at forventningerne til byudviklingen ikke altid realiseres. Fokus er ikke på det organiserede foreningsliv, da vi ikke kan finde litteratur herom, men

derimod erfaringer fra andre områder, som kan bidrage med forståelse for, hvorfor der ikke altid bliver plads til det organiserede foreningsliv, når byudviklingen skal realiseres.

Helt overordnet gælder, at den litteratur, der findes inden for dette område, hovedsageligt kigger på delmængder: f.eks. hvilke interessenter der inddrages, hvilke hensyn der tages, hvordan forskellige rationaler indvirker på projektet, samt hvordan forskellige tilgange, målsætninger og fagligheder fra forskellige praksisser bidrager.

Det første bidrag er en ph.d.-afhandling, som er skrevet af Jesper Pagh. Afhandlingen er baseret på dybdegående casestudier og flere ekspertinterviews og undersøger arkitekternes rolle i skabelsen af byggede miljøer (Pagh, 2019). Det er et væsentligt bidrag, når det handler om at forstå, hvordan folkeoplysningen og fritidslivet får plads i disse.

Afhandlingen belyser sammenhængen mellem arkitekturens og samfundets udvikling i Danmark i perioden 1957-2012 og kommer frem til, at der ikke er tale om et 'velfærdsarkitektens storhed og fald' eller en 'arkitektonisk markedsorientering', som ellers har været to fremherskende diskurser. Pagh pointerer derimod, at der nærmere er tale om, at arkitekterne gør det samme, som de altid har gjort: de løser de opgaver, der bliver lagt foran dem under de til enhver tid givne omstændigheder. Opgaverne og omstændighederne har så ændret sig ganske betragteligt i tidsperioden, og afhandlingen peger på, at der ikke længere er en formel forståelse mellem arkitektstanden, og dem, der stiller opgaverne.

I diskussionen argumenterer Pagh for, at arkitekterne i dag har en tendens til i højere grad at diskutere 'arkitektonisk kvalitet' med hinanden end med deres omverden, hvilket betyder, at de kan overse, hvad deres omverden oplever som kvalitet. Pagh konkluderer derfor, hvor selvmodsigende det end måtte virke, at arkitekternes bedste mulighed for at tjene samfundet som helhed i virkeligheden ville være at være mindre optaget af arkitekturen i sig selv. I stedet skal de være mere optaget af at forstå, hvilket samfund de er en del af, forstå hvilke opgaver samfundet løfter, og lade deres 'arkitektur' bidrage til og løfte samfundet (Pagh, 2019).

Det andet bidrag er også en ph.d.-afhandling, som er skrevet af Mikkel Hjort. Han har undersøgt, hvordan tværfaglig viden inddrages i byudviklingsprojekter. Det har han gjort med afsæt i, hvordan sundheds- og idrætsfaglig viden inddrages af arkitekterne i arbejdet med at gøre byer sunde og mere bevægelsesvenlige. Han finder, at arkitekterne ikke inddrager andres faglighed, da de frem for alt arbejder med det æstetiske, mens deres forståelse af evidens eller viden udspringer fra andre arkitekters erfaringer og fortællinger. På den måde bliver viden om menneskelig handlen fra andre videnskabelige områder, der har beskæftiget sig med dette, ikke inddraget i de projekter, der netop skal underbygge menneskets handlen. For at underbygge den pointe viser en efterfølgende dataindsamling med

udgangspunkt i dataindsamlingsmetoden SOPARC¹⁰, at givne faciliteter ikke benyttes af eller stimulerer de brugergrupper, de oprindeligt var designede til (Hjort, 2019).

Det tredje bidrag er ligeledes en ph.d.-afhandling, som er skrevet af Anne Katrine Braa-gaard Harders. Hun analyserer barrierer og potentialer i byudviklingsprojekter i forhold til at bidrage til bæredygtig omstilling. I denne sammenhæng er hendes bæredygtighedsvinkel interessant, fordi hun ser på, hvordan byudviklingens forskellige praksisser realiserer de givne bæredygtighedsvisioner. Overført til det organiserede fritidsliv bidrager hendes ph.d. med viden om, hvad der sker i processen omkring at realisere visioner for borgernes fritidsliv i det byggede miljø.

Hun beskriver, hvordan mange byudviklingsprojekter er funderet i gode intentioner og flotte visioner, der kan pege byudviklingen i en retning. Men når intentioner og visioner skal omsættes til realitet, er det ikke noget, der sker på et tomt lærred, da byen er en kompleks størrelse, der udgøres af allerede eksisterende infrastrukturer og praksisser, som svært lader sig nedbryde.

Hun henviser her til Carlsberg Byen som et eksempel. Her gælder ifølge hende, at visionerne om bæredygtighed ikke i sig selv har skabt bæredygtige forskelle, da der ikke er sket en forandring af de praksisser, der realiserer visionerne. Det var eksempelvis visionen at skabe en cykelvenlig og delvis bilfri bydel, men da ældre lovgivning dikterede, hvor mange parkeringspladser der skal være pr. bolig i nybyggeri, er resultatet blevet, at der er mange biler og meget trafik i bydelen. Hvis man som kommune ønsker at realisere sine visioner for et givent byudviklingsprojekt, skal man derfor starte med at tage udgangspunkt i de mange forskellige praksisser, der er involveret i byudviklingen, da disse praksisser handler situeret og ikke rationelt i forhold til visionen (Harders, 2015).

Denne forståelse af, hvordan forskellige praksisser er med til at forme byudviklingen, selvom det måske oprindeligt ikke er en del af samarbejdet eller visionen, er en vigtig pointe i forhold til litteraturoverblikkets hovedspørgsmål, da det potentielt kan have større betydning for byggeprojekternes endelige udformning, end selv de bedste borgerinddragelsesprocesser.

De tre bidrag giver forskellige forklaringer på, hvorfor forventninger til byudvikling ikke altid realiseres, som er væsentlige at notere sig. Blandt forklaringerne er, at arkitekter har for lidt fokus på at løse problemer i samfundet, at der arbejdes for lidt tværfagligt, og at byudviklingen ikke foregår på et tomt lærred, men begrænses af det, der allerede er – herunder gældende lovgivning.

¹⁰ SOPARC står for 'System for Observing Play and Recreation in communities' og er et redskab til at studere fysisk aktivitet gennem direkte observation.

Opsamling

Litteraturen viser, at moderne byudvikling rummer store forventninger til fritidsliv, fællesskab og sundhed, men realiseringen af disse visioner er ofte kompleks. Byens indretning påvirker fysisk aktivitet og trivsel, især gennem tilgængelige og æstetiske byrum. Flerfunktionelle faciliteter og grønne områder fremmer aktivitet, men kræver målrettet design. Samtidig peger forskning på, at arkitekter og planlæggere ofte mangler tværfaglighed og forståelse for brugernes behov, hvilket kan hindre realisering af visioner. Eksisterende praksisser og lovgivning spiller en afgørende rolle i, hvordan byudvikling faktisk udfolder sig.

Det levede liv

Litteraturen i de to første kapitler har i høj grad fokus på det, der går forud for det byggede miljø, og de processer, selve byudviklingen går igennem. En anden måde at se på, hvordan der skabes plads til det organiserede foreningsliv i byudviklingen, er ved at følge 'effekten' af byudviklingen. Hvordan bliver det levede liv, når planerne er blevet til virkelighed? Det sætter dette kapitel fokus på. Litteraturens fokus er dels på, hvad det gode levede liv er (og hvad der giver livskvalitet), og hvordan det byggede miljø bidrager til det?

Det levede liv indgår som et væsentligt element i byplanlægningsprocessen, og i litteraturen finder man fokus på spørgsmål så som: Hvem er bygningerne til for, hvem vil færdes i områderne mellem- og omkring bygningerne, hvordan vil de færdes og fremfor alt; vil 'livet udspille sig' som en naturlig følge af byggeriets ramme? Litteraturoverblikket viser imidlertid, at der ikke er meget dokumentation af eller forskning i, hvordan livet udvikler sig i samspil med færdiggørelsen af en byudviklingsproces. Dette afsnit viser casebaserede beskrivelser, vidensopsamlinger og evalueringer, der ofte er gennemført kort tid efter byggeriets færdiggørelse, mens et mere systematisk blik på 'effekten' af det byggede miljø over tid ikke har været at finde i litteraturen.

'Det gode liv'

I litteraturen om byudvikling hersker der nok meget naturligt forskellige forståelser af, hvad det gode liv er, hvordan det gode liv leves, hvor det leves, og hvad der karakteriserer den gode by for mennesket. Ses 'det levede liv' ud fra den Gehlske forståelse af 'livet mellem husene', er det fra en menneskelig skala. Det betyder, at orienteringen retter sig mod menneskernes sanser, kommunikation og dimensioner, som konkret kan udspille sig i muligheder for at gå, sidde, stå, høre og tale sammen samt oplevelsen af, om det er et rart sted at bo og være (Gehl, 2017). Andre tilgange til det gode liv inkluderer også det, der sker i det byggede miljø. Det kan f.eks. vedrøre borgerinitiativer, selvorganiserede grupper samt sport og fritids betydning for det levede liv (Dansk Byplanlaboratorium & Byplanlaboratorisk Skriftserie, 2013).

Det antropologiske feltstudie af Linjen i Københavns Nordvest kvarter, som tidligere er omtalt, identificerede for eksempel ni liveability værdier, som kendetegnende for de midlertidige byrum. De ni værdier fremgår af boks 5 herunder (Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet & Gemeinschaft, 2016, s. 21, 55).

Boks 5: De ni liveability-værdier

- Det uperfekte som modsætning til byens strømlinet-hed
- Det mærkbare, det taktile, det konkrete og anderledes
- Det stemningsfyldte handler om atmosfære og sjæl, som er svært at finde andre steder
- Det kollektive
- Det aktive
- Det demokratiske potentiale
- Det hjemlige
- Det særegne udtryk
- Det inspirerende

'Bytopia, Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet & Gemeinschaft, 2016, s. 54

Litteraturen understreger, at det gode sted at bo kan have mange udtryk, og at forskellige faktorer i byudviklingen kan bidrage til det gode liv.

Stedet og historien

Mens der naturligt nok er stort fokus på det nybyggede i litteraturen om byudvikling og fritidsliv, er der også øget opmærksomhed på det allerede eksisterende byggeri. Det gælder både i kraft af en bæredygtighedsdagsorden, men i lige så høj grad i kraft af de værdier og potentialer, der synes at være i eksisterende, bevaringsværdigt byggeri. Særligt det gamle byggeri i form af historiske bymidter og -kendetegn har i analyser vist sig at være både økonomisk gavnlige (Realdania et al., 2015), vigtige for borgerne (Erhvervsstyrelsen et al., 2018) og et godt udgangspunkt for at skabe positiv byudvikling (Riesto & Stenbro, 2021).

Stedets fortælling og historie bliver fremhævet som vigtige parametre i byudviklingen, og flere casebaserede publikationer beskriver, hvad det kan betyde for beboerne og det levede liv.

I en kvarterundersøgelse af to gader i Assens var fokus på betydningen af kvarterets indretning (tilgængelighed) i forhold til borgernes hverdagsliv og daglige gøremål. Det konkrete kvarter havde karakter af ældre byggeri med særlige historiske fortællinger tilknyttet. I fortællingerne nævnes betydningen af 'en pæn gade', der på en og samme tid rummer variation og helhed gennem bygningernes detaljer og særlige beliggenhed. Studiet beskriver en stolthed over at være 'flyttet ind i gadens historie', og selvom beboerne ofte gennemfører hustransformationer, så oplever de, at historien er betydningsfuld, og det er også en af grundene til, at beboerne bliver boende længe (Museum Vestfyn & Realdania, 2020).

En undersøgelse af Spinderikvarteret i Vejle Kommune havde også fokus på arbejdet med udvikling af allerede etablerede byggede miljøer. Man fandt, at områdets kulturarv betyder meget for beboerne, og at kvarterets fortællinger og historie er en kvalitet for beboerne og forstås som noget 'unikt' i Vejle. Undersøgelsen identificerer specifikke steder, hvor beboerne mødes, og som de finder særligt definerende for deres fællesskab med andre.

Undersøgelsen peger dog også på (ligesom den forrige), at beboerne i lige så høj grad mødes i deres hjem, baggårde og baghaver (Vejle Kommune et al., 2021).

Den levende by

En vision og forventning i den moderne byudvikling er, at det byggede miljø bidrager til at skabe liv og aktivitet.

Rambøll har i et studie for Realdania undersøgt bymidter og knudepunkters funktioner, og hvad der er vigtigt for de borgere, der kommer i bymidterne. Det er en reaktion på, at mange hovedbyer oplever mindre aktive bymidter. Undersøgelsen peger på tre dimensioner, som danner baggrund for en konceptuel forståelse af den levende bymidte; en social, en kulturel-æstetisk og en kommerciel-kognitiv. De tre dimensioner er tæt sammenkoblet, og det er ifølge undersøgelsen netop koblingen, der afgør, om det er en levende bymidte (Rambøll, 2022, s. 6). Mere specifikt kendetegnes en levende bymidte af, at der er rum til at mødes i fællesskaber, at rummet binder oplevelsen af livskvalitet sammen med handling (f.eks. handel), og at rummet åbner for en fælles kulturel identitet, kulturarv og historie. For at styrke bymidters betydning, er der behov for strategisk helhedsplanlægning koblet med langsigtet politisk vision og handlekraft. I den forbindelse identificerer Rambøll (2022, s. 7) fire hovedtemaer, som bør være i fokus; økonomisk udvikling og handel; fællesskab og identitet (koblet til kultur, kulturarv og oplevet historie); bymidten skal være forbundet, bæredygtig, aktivere natur og æstetik; og løsningen er en inkluderende mobilisering af alle bymidtens aktører gennem partnerskaber.

I undersøgelsen efterspørger Rambøll metoder og modeller til at understøtte samarbejdet blandt midtbyens aktører, og de kommer med en række anbefalinger: fremme en systematisk opbygning af viden via videntcenter eller i samarbejde med andre aktører; styrket opmærksomhedsskabelse og kompetencer blandt lokalpolitiske beslutningstagere; netværk og kompetenceopbygning blandt praktikere i kommunen; pilotprojekter, der modnes tæt integreret med byens kulturarv, historie og øvrige rammebetingelser (herunder vidensopbygning); og styrkede videns- og designgreb.

I forlængelse heraf fremgår, at bymidten opleves levende, når den er tilgængelig og rummer plads til flere funktioner (Rambøll, 2022, s. 6). I forhold til fællesskab og identitet peger undersøgelsen på, at en fælles fortælling er afgørende, og at den skal afspejle, hvad borgere reelt oplever som identitetsbærende. Det kan være gennem historie og kulturarv, kunst og kultur, foretagsomhed og frivillighed (Rambøll, 2022, s. 31).

Dette studie peger således på, at det byggede miljø ikke kan stå alene, når der skal skabes en levende by, men at det kræver indsatser og ressourcer, for at partnerskaber og aktive borgere er med til at gøre byen levende.

Andre dele af litteraturen diskuterer, hvorvidt de stedbudne karakteristika altid kan bidrage med kvaliteter, der kan leve op til nutiden og fremtidens visioner for et godt levet liv. Et eksempel er Albertslund Syd, som Keil, Riesto & Avermaete (2021) har interesseret sig for. Albertslund Syd var et moderne velfærdslandskab, da det blev bygget, men i dag er

det et ghettoområde, som fremstår gammelt og utidssvarende, fordi samfundet og omverdenen har ændret sig. Studiets formål er at undersøge de kvaliteter, der blev indtænkt i byggeriet fra start, de kvaliteter der er kommet til sidenhen, og de kvaliteter man ønsker at tilføre gennem renoverings- og fornyelsesprojekter (Keil et al., 2021). De konkrete og meget stedbundne konklusioner er ikke så relevante i denne sammenhæng, men det er de overordnede diskussioner.

Litteraturen diskuterer, om en renovering vil kunne gøre området tidssvarende på sigt, eller om byggeriet om 50 år vil være utidssvarende igen. Deres argument bygger på, at vores forståelse af, hvad gode og tidssvarende byggerier er, har markant kortere levetid end byggerierne selv, og det fordrer, at vi især ud fra et forskningsperspektiv overvejer følgende: Hvordan sikrer vi os, at vi fanger de essentielle pointer og ser igennem tidens trends og tendenser, så vi kan se, hvad der er universelt godt byggeri eller universelt godt byliv?

Andre dele af litteraturen viser, hvordan kunst og kultur kan bidrage til det gode liv i levende byer. Notatet 'Kultur der bevæger' ser mere bredt på transformationen og peger på centrale tendenser for, hvad der er toneangivende for at sikre aktivering af torve og pladser og giver eksempler på, hvordan kunst og kultur både kan skabe liv i eksisterende rammer men også i enkelte tilfælde være med til at skabe (by-)udvikling (Wallner Weiss et al., 2012). Tendenserne er multifunktionalitet, foranderlighed, idræt og bevægelse, interaktion og inddragelse, visuelt udtryk, rekreation, mødestedskvaliteter, integration af byrum og bygning samt sæson (Wallner Weiss et al., 2012, s. 4).

I 2017 blev analysen fulgt op, og der beskrives ti bud på, hvordan man kan gøre byrummet til et aktivt, kulturelt mødested (Lokale og Anlægsfonden et al., 2017). Næste afsnit viser blandt andet to cases, hvor flere af disse tendenser er sat i spil.

Transformation og områdeudvikling

Der er flere erfaringsopsamlinger og evalueringer i litteraturen, der sætter fokus på transformation af eksisterende områder med det formål at skabe nye aktivitetsformer og nyt liv i byområderne.

Et konkret eksempel på ny anvendelse af havnearealer er havnebade. De seneste år er der opstået en række havnebade i danske byer, og Lokale og Anlægsfonden har interesseret sig for, om der kan skabes kvalitet i disse. Lokale og Anlægsfonden har på den baggrund gennemført en evaluering af havnebade, som har fokus på brugernes oplevelse og brug af dem. Evalueringen ser også på, hvordan udvalgte havnebades områder og elementer fungerer (Lokale og Anlægsfonden, 2015, s. 3).

Evalueringen viser, at brugerne vurderer badene som egnede mødesteder, der er velegnede til bad og leg. Desuden viser evalueringen, at:

- havnebade rummer forskellige grupper, og at nogle målgrupper er optaget af aktiviteter, mens andre er til fordybelse ved havet.

- havnebade fungerer som støttepunkter for vandsporten blandt andet med faciliteter som omklædning, sauna og klublokaler.
- havnebadenes sommerfaciliteter også bruges til vinterbadning og har yderligere helårspotentialer. Især vinterbaderne har gjort et stærkt indtog ved havnebadene, og mange steder vurderes faciliteterne for små.
- havnebade skaber nye steder at mødes i byen, og de understøtter sociale aktiviteter. Folk samles i og omkring havnebadene, som typisk er centralt placeret og let tilgængelige.
- havnebadene har været med til at skabe nyt liv på havnene og dermed medvirket til revitalisering af havnen og nyt liv i byen. Der er åbnet for badning steder, hvor der tidligere ikke måtte bades, var farligt eller usundt. Siddeområder eller udsigtspunkter er oplagte møder for en tur.

Der peges også på udviklingsområder for badene, men helt overordnet kan det siges, at havnebadene er en konkret facilitet, som er med til at skabe nyt og andet liv i områder, hvor der tidligere ikke har været det samme liv.

Et andet studie behandler Søren Kirkegaards Plads i København, hvor en revitalisering har afsat i spændet mellem gammelt og nyt. Pladsen udgøres af fire matrikler, der ejes af fire forskellige grundejere, og selve pladsen er forskelligartet. Den er dels et fortidsminde-mærke, dels en del af den trafikerede 'ring 2'. Projektet har således også været et eksempel på samarbejde mellem forskellige parter med særinteresser. Analysen sammenfatter erfaringerne ved deres aktivering af byrummet i seks hovedkonklusioner og viser, at det ikke altid er enkelt at skabe nyt liv i byrum (PLADS et al., Anbefalinger, 2022);

- Slotsholmens fortidsminder og kulturinstitutioner giver stedet karakter
- Vandet er pladsens attraktion
- Pladsen mangler læ og gode opholdsmuligheder
- Stenørkenen, der blev grøn
- Søren Kirkegårdsplads er for alle med plads til både eftertænksomhed og store begivenheder
- Christians Brygge (trafikeret område) skaber udfordringer og forhindringer.

I anbefalingerne understreges, ligesom i de ovenfor nævnte udgivelser, pointen om at bruge stedets historie til at lave en fortælling omkring det gamle og det nye, men også at indtage eksisterende kvaliteter, som i dette tilfælde er 'ved vandet' som en opholdsmulighed. Samtidig opleves dele af området ved vandet for åbent, monotont, uinspirerende og et 'ikke-rum'. Sidstnævnte karakteriseres ved ringe muligheder for at tage ophold, bænke uden ryglæn samt mangel på afskærmning fra vejr og trafikstøj. Studiet viser også, at

events på pladsen kan bidrage til øget liv (f.eks. Enkeltstarten¹¹ til Tour de France) (PLADS et al., 2022, s. 19, 24).

Et ph.d.-studie (Boye, 2020) har set på ny anvendelse af erhvervsområder og havnearealer og sammenhængen mellem visionerne for foreningslivet og det levede liv i visionerne og udfordringerne i løbet af byggeprocesserne.

Disse områder er, især når det drejer sig om erhvervs- og havnearealer i storbyerne, interessante for investorer, da arealerne indeholder store potentialer for byudvikling. Det er byudviklere og byrådspolitikere klar over, og når der gives tilladelse til at omdanne disse arealer, sker det som regel med en stribe krav om, at bydelen skal være af høj kvalitet, at der skal bruges pæne materialer, og at der skal skabes plads til det gode liv.

Udfordringen er, at det store fokus på at skabe en god bydel også ofte medfører høje eller højere bolig- og lejepriser, hvilket er med til at presse foreningerne, initiativerne og de lokale erhvervsdrivende ud af de områder. Disse tre grupper har måske i højere grad brug for en lav husleje og bygninger, som hurtigt og let kan tilpasses og/eller omdannes. Ydermere sker der det, at det lokale erhvervsliv forsvinder, og det har traditionelt været dem, der har støttet det lokale foreningsliv. Når dette erhvervsliv forsvinder væk fra de lokale områder, fordi de omdannes til boliger og rekreative faciliteter, så forsvinder grundlaget for det liv, man forsøger at skabe de bedst mulige betingelser for.

Den mangfoldige -eller inkluderende by

Et andet tema, som er væsentligt i litteraturen om byudvikling og det levede liv, er mangfoldighed, og hvordan mangfoldigheden undgår at føre til ulighed.

Socialt opdelte boligområder kan til dels skyldes planlægningsstrukturer, der bidrager til at opsplitte lokalområder. Det viser undervisningsmaterialet 'Stemmer fra Sydhavnen'. Materialet er blandt andet baseret på Dagbladet Politikens databasesøgning i forbindelse med kortlægning af Sydhavnens forskelligheder, som er et område, der beskrives som 'Danmarks mest ulige bydel' (ARKITEKTEN & Braüner, 2020).

Materialet viser, at området er socialt opdelt med et område for den velstillede middelklasse og et område for den mindre bemidlede del af befolkningen (ARKITEKTEN & Braüner, 2020). Opdelingen har betydning for, hvilke beboere der får erfaringer med hinanden, eksempelvis hvem man går i skole med, hvem man møder på legepladsen, og hvem man taler med i de grønne områder mellem bygningerne. Undersøgelsen peger på, at man søger dem, der minder meget om én selv, og undersøgelsen viser, at det kan få negativ betydning for tolerancen overfor andre, som ikke minder om én selv. Hvis området skal bindes sammen, foreslår forfatterne på baggrund af undersøgelsen, at der skabes 'bindeled' (eksempelvis broer) og mødesteder. De foreslår, at parallelsamfund, fattigdom m.v. kan forebygges med blandede byggerier og byplanlægningsprocesser, der arbejder med blandede

¹¹ Tour de France, 2022

boliger. Materialet siger dog ikke noget om, hvordan man kan arbejde med dette i byplanlægningen.

Et større kvalitativt studie i Bispebjerg sætter fokus på beboernes anbefalinger til, hvordan man kan gøre mangfoldigheden i området til en styrke. Det danske studie er en del af et tværeuropæisk studie, som var baseret på 14 lande (Nielsen et al., 2017, s. 15). Projektet kommer med ni anbefalinger til arbejdet med mangfoldighed (Nielsen et al., 2017, s. 5), hvoraf én er særligt relevant i denne sammenhæng; 'skab lokale arenaer for kontakt mellem mennesker'. De lokale arenaer kan være fysiske rammer som legepladser, kulturhuse, og caféer, såvel som netværk og foreninger. Styrken ved arenaerne er, at de kan være neutrale steder at mødes, og de kan give anledning til dialog, og deres funktion kan understøttes af foreninger, sportstilbud, biblioteker og skoler. F.eks. gennem konkrete tilbud som foredrag, diskussionsklubber eller underholdning, men også ved at samle funktioner, som det f.eks. er tilfældet, når borgerservice og bibliotek findes under samme tag. (Nielsen et al., 2017, s. 101).

Opsamling

Litteraturen i dette afsnit handler om, hvordan det levede liv udfolder sig med fokus på livskvalitet, stedets betydning og sociale fællesskaber. Litteraturen peger på, at godt byliv kræver mere end fysisk byggeri, og litteraturen handler derfor også om identitet, historie og mødesteder. Mangfoldighed og tilgængelige fælles arenaer fremhæves som afgørende for en levende, inkluderende og bæredygtig by.

Referenceliste

ARKITEKTEN, & Braüner, F. (2020). *Stemmer fra Sydhavnen - Lokale initiativer og et rigt foreningsliv*. Lokaliseret d. 06.04.2023 på: <https://arkitektforeningen.dk/arkitekten/stemmer-fra-sydhavnen/>.

Bilberg, Ingerslev og Bjerrum (2024). *Kulturhusbunkeren – et levende bydelshus i Skejby. Dokumentation og evaluering af borgerinddragelsen i fase 1*. Videncenter for Folkeoplysning.

Bolig- og planstyrelsen (2021). *Partnerskab for levende bymidter: Rapport og anbefalinger*. Bolig- og planstyrelsen.

Boye, A. M. (2020). *Kapacitet til forandring*. Aarhus Universitet: Arkitektskolen. Ph.d.-afhandling.

Brüel, M., Alstrup, I., Lund, A., Jensen, P. B. & Sverrild, P. (2016). *Er grønt blot til lyst?: grønne områder i store danske byer og perspektiverne for den fremtidige udvikling*. 32. byplanhistoriske seminar, november 2015 på Frederiksberg Campus, København. Dansk Byplanlaboratorium, Byplanhistorisk Udvalg.

Christensen, D. G. (2012). *The Urban Playground*. Aalborg Universitet: Arkitektur og design, Urban Design. Kandidatspeciale.

Christensen, A. G. (2020). Composing urban green collaboration: Exploring coordination in long-term civic-municipal greenspace planning. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 477–501.

Christensen, G., & Winkler, A. (2022). *Sociale fællesskabers betydning for livskvalitet i seniorbofællesskab Analyse af ændringer i livskvalitet blandt ældre, der flytter i seniorbofællesskab*. VIVE.

Collins, A., Coughlin, D., Miller, J., Kirk, S. (2015). *The production of quick scoping reviews and rapid evidence assessments: a how to guide*. Joint Water Evidence Group.

Damurski, L., Pluta, J., Maier, K., & Andersen, H. T. (2019). Stakeholders in the local service centre: who should be involved in the planning process? Insights from Poland, Czech Republic and Denmark. *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, 43, 91-106.

Dansk Byplanlaboratorium (2006). *BYPLAN NYT: Offentligt-Private partnerskaber*. 4. årgang (Januar). Lokaliseret d. 06.04.2023 på https://www.byplanlab.dk/byplan_nyt.

Dansk Byplanlaboratorium, Byplanhistorisk Udvalg & Kristensen, H. (2021). *Kulturmiljøer i forandring: fokus på efterkrigstidens boligforstæder*.

Dansk Byplanlaboratorium & Byplanlaboratorisk Skriftserie (2013). *Menneske og by - Ideologi og planlægning*. 30. seminar - november: Vol. nr. 72.

Engberg, L. A. (2018). Climate adaptation and citizens' participation in Denmark: Experiences from Copenhagen. *Urban Book Series*, 139-161.

Erhvervs- og byggestyrelsen (2009). *Plan + projekt: offentlig-privat samarbejde og planlægning*. 6 eksempler. Erhvervs- og byggestyrelsen.

Erhvervsstyrelsen, Slots- og kulturstyrelse & Realdania (2018). *Lokalplanlægning for bevaringsværdige miljøer i byer og på landet*. Lokaliseret d. 06.04.2023 på www.realdania.dk.

Forsberg, P., & Iversen, E. B. (2019). Skaber ledere af idrætsanlæg offentlig værdi? *Forum for Idræt*, 34(1), 48-71.

Forsberg, P. (2020): *I idrætsforeningernes tjeneste: en undersøgelse af ledelse af danske idrætsanlæg*. Lokaliseret d. 13.04.2023 på https://loa-fonden.dk/wp-content/uploads/2022/11/i-idraetsforeningernes-tjeneste_phd-peter-forsberg.pdf.

Forsberg P. (2024). *Idrætten i Måløvhøj. Idrætsfaciliteter, idrætsvaner og idrætsforeninger i Måløvhøj*. Idrættens Analyseinstitut.

Forsberg, P., Nielsen, C. G. & Mogensen, S. S. (2024). *Idrætten i Ballerup Kommune. Undersøgelse af borgernes idrætsvaner, steder og faciliteter til sport og motion samt idrætsforeningernes status og trivsel*. Idrættens Analyseinstitut.

Forsberg, P., Petersen, F. & Toftgård, N. A. (2023): *Idrætsfacilitetsanalyse i Køge Kommune*. Idrættens Analyseinstitut.

Gehl, J. (2017). *Livet mellem husene* (7. udgave). København: Arkitektens Forlag.
Grangaard, S., & Ryhl, C. (2016).

Harders, A. (2015). *Stædige infrastrukturer og genstridige praksisser - Et praksisteoretisk studie af byudviklingsprojekter mellem vision og realitet*. Aalborg Universitet: Institut for planlægning. Ph.d.-afhandling.

Hartelius, A. S. (2008). *Områdefornyelse Søhelte kvarteret: Aktiverende byrum*. Aalborg: Urban design. Kandidatspeciale.

Havtorn, L. L. (2022). *Vores kvarter svenskehusene i Nexø - En analyse af beboernes oplevelse af kulturmiljøet*. Lokaliseret d. 06.04.2023 på www.crt.dk.

Hjort, M. (2019). *Transparent designproces: Inddragelse af evidens gennem tværfagligt samarbejde*. Forskningsenhed Active Living, Institut for Idræt og Biomekanik, Det sundhedsvidenskabelige Fakultet, Syddansk Universitet. Ph.d.-afhandling.

Ibsen, B.; Fechsenfeld, M.; Nielsen, L. B.; Boye, A. M.; Malling, R.; Andersen, L. G.; Sørensen, L. (2012). *Idræt i udsatte boligområder*. Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund, Syddansk Universitet og Metopos - en del af Bascon.

Idrættens Analyseinstitut (2020). *Unge i idrætten: idrætsdeltagelsen falder, tidsforbruget stiger, og der eksperimenteres med mange idrætsaktiviteter*. Lokaliseret d. 13.04.2023 på <https://www.idan.dk/nyheder/unge-i-idraetten-idraetsdeltagelsen-falder-tidsforbruget-stiger-og-der-eksperimenteres-med-mange-idraetsaktiviteter/>.

Jakobsen, A. W., Madsen, L. S., & Iversen, E. B. (2022). *Teknologidrevne udstyrsskabe i byrummet*. Syddansk Universitet.

Jensen, J. O. & Socialministeriet (2010). *Private investeringer i områdeindsatser: byfornyelse*. Socialministeriet.

Jensen, J. O. (2016). *Kommunernes strategiske brug af byfornyelsen*. Statens byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.

Jensen, J. O., Stender, M., & Løjmand, S. L. (2022). *Fællesskabsorienterede boformer: Erfaringer fra bofællesskaber etableret af developere*. Department of the Built Environment, Aalborg Universitet.

Juul, H., Angelsø, M.M., Nielsen, T. S. D. S & Svensson, H. (2022). *Fremtidens urbane sundhedskultur: Værktøjer til fremme af fysisk, mental og social sundhed i det byggede miljø*. Juul Frost Arkitekter.

Jørgensen, G., Winther, Lars., Jensen, E. H., Nørgaard, M., Folvig, S. (2020). *Gentænk byen*. Dansk Byplanlaboratorium.

Keil, L. S., Riesto, S., & Avermaete, T. (2021). Welfare landscapes between individuality and communality: social housing in Albertslund Syd. *Landscape Research*, 46(4), 456–473.

Klint, J., Jensen, J. O., Jensen E. H. & Broen, C. (2010). *Lokal bæredygtighed og områdefornyelse - Et inspirationskatalog med 19 eksempler*. Socialministeriet.

Kraks Fond & Vejre, H. (2017). *Et århundrede med planlægning af grønne områder i Storkøbenhavn*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på www.kraksfondbyforskning.dk.

Kural, R., & Hjort, M. (2021). *Sundhedsfremmende byrum - Et litteraturstudie*. Københavns Kommune.

Laage-Thomsen, J., & Blok, A. (2020). Civic modes of greening the city? Urban natures in-between familiar engagement and green critique. *Local Environment*, 25(2), 162–178.

- Lokale og Anlægsfonden (2015). *Evaluering af Havnebade*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på <https://loa-fonden.dk/>.
- Lokale og Anlægsfonden & Wittig, A.R. (2017). 10 bud på at gøre byrummet til et aktivt kulturelt mødested. "Kultur Der Bevæger," 16. juni.
- Marling, G., Kiib, H. & Jensen, O. B. (2009). Experience City.dk. Art And Urbanism Series.
- Meilvang, M. L., Henningsen, A. L., Winther, S., Pedersen, L. R. & Carlberg, N. (2011). *Midlertidige byrum på Carlsberg. Evaluering 2011*. Carlsberg Ejendomme, Realdania, Lokale og Anlægsfonden & Københavns Kommune.
- Meilvang, M. L., Carlsen, H. B. & Blok, A. (2018). Methods of engagement: On civic participation formats as composition devices in urban planning. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 5(1-2), 12-41.
- Mechlenborg, M. & Hauxner, K. (2021). *Boligliv i højden: ny viden om boligmiljø og socialt liv i danske højhuse*. Polyteknisk boghandel og forlag. BUILD.
- Museum Vestfyn og Realdania (2020). *En pæn gade - Beboerne fortæller om Nygade og Baronvej*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på <https://realdania.dk/>.
- Nielsen, T., Terkelsen, K. D., Schneidermann, N., Pedersen, L., Hoehne, S.; Thelle, M., & Nielsen, M. (2015). *Urban Youth & Outdoor Space in Gellerup: URO LAB REPORT #1*. Aarhus Universitet. Lokaliseret d. 08.04.2023 på <https://adk.elsevierpure.com/da/>.
- Nielsen, R. S., Blach, V. & Beckman, A. W. (2017). *Den hypermangfoldige by - Potentialer og udfordringer*. Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet.
- Nielsen, R. S., Larsen, J. N., Rudå, S., & Egsgaard-Pedersen, A. (2021). *Strategisk styring og udvikling i de boligsociale indsatser - Opsamling og anbefalinger*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på www.build.dk.
- Nyseth, T., Ringholm, T., & Agger, A. (2019). Innovative forms of citizen participation at the fringe of the formal planning system. *Urban Planning*, 4(1), 7-8.
- Overvad, C. (2021). *The neighbourhood: The future southern neighbourhood and co-housing at Godsbanearrealerne*. Aalborg Universitet: Urban arkitektur. Kandidatspeciale.
- Pagh, J. (2019). *Myten om velfærdsarkitekten - en undersøgelse af danske arkitekters bidrag til udvikling af velfærdssamfundet*. KADK.
- PLADS, BOGL & Realdania (2022). *Byrumsprojekt og fanspot på Søren Kierkegaards Plads. Byrumsanalyse og anbefalinger*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på [Byrumsprojekt og fanspot på Søren Kierkegaards Plads](#).

- Rambøll (2022). *Udredning - Levende bymidter*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på [Levende bymidter udredning.](#)
- Realdania (2011). *10 år med Bedre Byrum - evaluering af Bedre Byrums kampagne*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på [10 år med Bedre Byrum - evaluering af Bedre Byrums kampagne.](#)
- Realdania (2012). *Agenda Y: yderområdernes potentialer*. Lokaliseret 04.07.2025 på [Agenda Y.](#)
- Realdania (2013a). *Dialog og deltagelse i byudvikling*. Lokaliseret d. 11.04.2023 på [Dialog og deltagelse i byudvikling.](#)
- Realdania (2013b). *Midlertidige aktiviteter i byudvikling*. Lokaliseret d. 11.04.2023 på [Midlertidige aktiviteter i byudvikling.](#)
- Realdania (2015). *Ny inspiration til byudvikling*. Lokaliseret d. 11.04.2023 på [Ny inspiration til byudvikling fra Realdania By.](#)
- Realdania, Incentive, & Dansk Bygningsarv (2015). *Vores fælles skatkammer: bygningsarven er penge værd*. Lokaliseret d. 04.07.2025 på [Vores fælles skatkammer - Bygningsarven er penge værd.](#)
- Realdania (2016a). *Strategisk ledelse af byudvikling*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på [Strategisk ledelse i byudvikling.](#)
- Realdania (2016b). *Værdiskabende udvikling af kulturmiljøer - En undersøgelse med udgangspunkt i Christiansfeld*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på [Værdiskabende udvikling af kulturmiljøer.](#)
- Realdania (2017a). *Stedet tæller: perspektiver og erfaringer*. Lokaliseret d. 04.07.2025 [Stedet Tæller.](#)
- Realdania & Moos-Bjerre (2019). *Evaluerings af "stedet tæller"*. Lokaliseret d. 11.04.2023 på [Evaluerings af Stedet Tæller.](#)
- Realdania, Clausen, L. & Mahncke, H. (2019a). *Ældres livskvalitet i seniorbofællesskaber*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på [Ældres livskvalitet i seniorbofællesskaber.](#)
- Realdania, Kommunernes landsforening & Trafik-, bygge- og boligstyrelsen (2019b). *Privat-offentlige bysamarbejder*. Lokaliseret d. 11.04.2023 på [Privat-offentlige bysamarbejder - inspirationshæfte.](#)
- Realdania (2021b). *Seniorbofællesskabet HAVTORN - Naturen som omdrejningspunkt for hverdagsfællesskaber*. Lokaliseret d. 08.04.2023 på [Seniorbofællesskabet Havtorn.](#)

Riesto, S., & Stenbro, R. (2021). *Klimakrise, byudvikling og bevaring - nye roller for kulturarv i kystbyer*. Københavns Universitet, Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning. Lokaliseret d. 10.04.2023 på [Klimakrise, byudvikling og bevaring - nye roller for kulturarv i kystbyer](#).

Saidj, M., Jørgensen, T., Jacobsen, R. K., Linneberg, A., & Aadahl, M. (2015). The influence of housing characteristics on leisure-time sitting. A prospective cohort study in Danish adults. *Preventive Medicine*, 81, 58–62.

Schipperijn, J., Cerin, E., Adams, M. A., Reis, R., Smith, G., Cain, K., Sallis, J. F. (2017). Access to parks and physical activity: An eight-country comparison. *Urban Forestry and Urban Greening*, 27, 253–263.

Seismonaut, & Lokale og Anlægsfonden (2022). *Fremtidens kulturbyggerier - En tendensanalyse*. Lokaliseret d. 10.04.2023 på www.loa-fonden.dk.

Stender, M., & Bech-Danielsen, C. (2021). *Renovering af almene boligområder 2017-2019. Erfaringer med fysisk renovering - Arkitektur, socialt liv og omdømme*. Polyteknisk boghandel og forlag.

Storgaard, R. L., Hansen, S. H., Aadahl, M. & Glümer, C. (2013). Association between neighbourhood green space and sedentary leisure time in a Danish population. *Scandinavian Journal of Public Health*.

Sundhedsstyrelsen (2019). *Omgivelsernes betydning for fysisk aktivitet - Litteraturstudie af sammenhængen mellem byens indretning og fysisk aktivitet*. Sundhedsstyrelsen.

Toftgård & Forsberg (2023): *Facilitets- og aktivitetsanalyse i Gentofte Kommune*. Idrættens Analyseinstitut.

Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen, & Boye, A. M. (2018). *Den nye by - Et bystrategisk blik på omdannelse af erhvervsområder*. Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen.

Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet, Gemeinschaft (2016). *Bytopia: Små verdner, store ideer - Om midlertidige byrum og byens liveability*. Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet.

Vejle Kommune, Urbanistas, Albrechtsen, K. & Realdania (2021). *Vores kvarter - Spinderikvarteret. En analyse af beboernes oplevelse af kulturmiljøet*. Realdania.

Wallner Weiss, International kunsthall København & Lokale og anlægsfonden (2012). *Kultur der bevæger: Arbejdsdokument om kunst og kultur som aktiverende del af byens rum*. Lokaliseret d. 10.04.2023 på www.wallnerweiss.com.

Bilag 1: Metode, arbejds- og refleksionsproces

Datagrundlag

Litteraturoverblikket er baseret på dansk litteratur indsamlet i foråret 2023. Litteraturen er indsamlet i såkaldte 'vidensbrønde' og via en række litteraturdatabaser. Vidensbrøndene er hjemmesider fra forskellige aktører, der på den ene eller anden måde producerer og/eller publicerer viden, der er relevant for forskningsspørgsmålet. Disse tekster publiceres ikke nødvendigvis i de traditionelle akademiske tidsskrifter og formater, som kan tilgås via forskellige databaser.

Samlet set bygger litteraturoverblikket på følgende datagrundlag:

I 14 forskellige vidensbrønde har teamet screenet ca. 2.500 publikationer, hvoraf der er udvalgt 386. Disse er blevet gennemgået og skåret ned til 79 tekster. De benyttede vidensbrønde er:

- Dansk byplanlaboratorium, AARCHs forskningsenhed, Det kongelige Akademi, Byens Ejendom, By, Bolig og Bosætning (AAU), Arkitektur og Design (AAU), Byrumsmonitor, Arkitektforeningen, Urban Design (AAU), Realdania, DTU Orbit, BUILD, Bolius og Lokale og Anlægsfonden (LOA)¹²

I syv forskellige litteraturdatabaser har teamet fremsøgt og screenet 1.592 tekster, hvoraf 20 er blevet udvalgt. De syv litteraturdatabaser er:

- ERIC, SCOPUS, ADK, EBSCO, Google Scholar, Wiley Online Library og Avery Indeks (se bilag 3 for nærmere beskrivelse)¹³

Således baseres litteraturoverblikket på pointerne fra 99 tekster, der har sine afsæt i både den kvalitative og kvantitative videnskabelige tradition.

Processen med at indsamle litteratur

Et litteratur*studie* er kendetegnet ved at have nogle fastdefinerede metoder og fremgangsmåder, hvilket er med til at sikre dets kvalitet. Dette projekt er defineret som et litteratur*overblik*, fordi det har haft et metodisk forløb, der afviger fra et traditionelt akademisk litteraturstudie. Projektet er i højere grad et overblik, der sigter på at bringe viden, sprog og tematikker frem omkring byplanlægningsprocesser og borgernes fritidsliv.

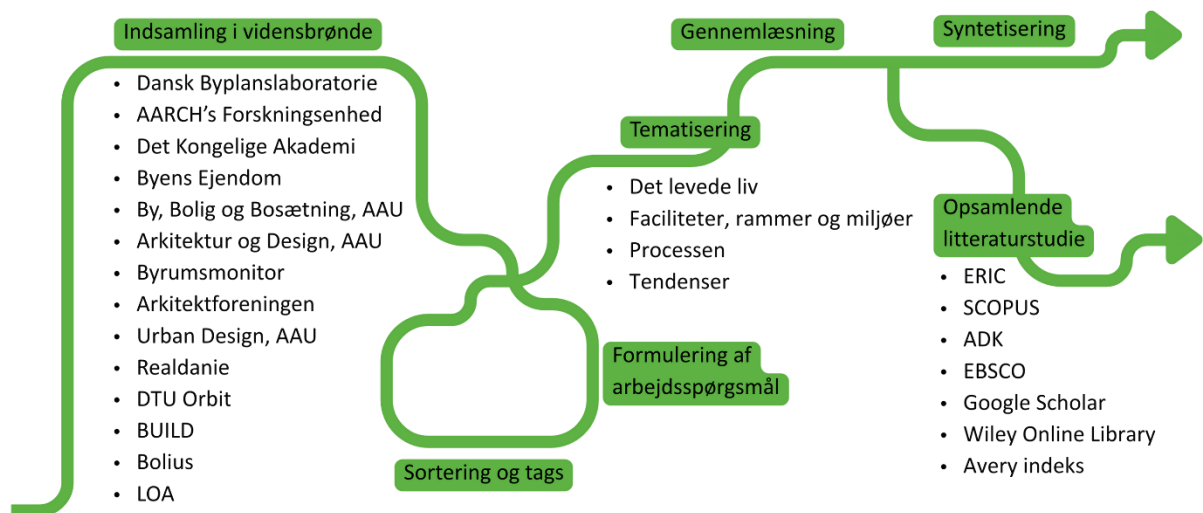
Den oprindelige plan var at gennemføre et såkaldt Rapid Evidence Assessment (REA), hvilket er en hurtig og grundig indsamling af publiceret evidens og viden inden for et ret veldefineret og skarpt afgrænset område (Collins et. al, 2015). Et REA ville ret hurtigt have

¹² Se bilag 2 for en nærmere beskrivelse af arbejdsprocessen

¹³ Se bilag 3 for en nærmere beskrivelse af arbejdsprocessen

ledt os frem til, at der ikke er meget videnskabelig litteratur eller viden på området, hvilket i sig selv er et fund. Sandheden er dog, at der er masser af viden på området, men denne viden har bare ikke en struktur, en metodik eller et format, hvor det ville være blevet fundet i et REA. Det var derfor nødvendigt at gå mere eksplorativt til værks i processen, så vel som i litteraturen. Processen er illustreret i figur 1.

Figur 1: Metodisk fremgangsmåde

Som figur 1 illustrerer, har vi undervejs løsrevet os fra de stringente, videnskabelige idealer, der var opsat, for i stedet at komme tættere på den viden og den litteratur, der findes, uanset hvilket format dette måtte have. Således er empirien og feltet endt med at forme overblikkets fremgangsmåde og metode.

Vidensbrønde som 'vejvisere'

Vores indledende søgninger i 'vidensbrøndene' gav som nævnt meget materiale. Da vi regnede med, at det blot skulle være en lille for-indsamling, indsamlede vi alt det materiale, der havde relevans, som på en eller anden måde omhandlede de forskellige emner, vi var interesserede i. Disse emner var eksempelvis idræts- og foreningsfaciliteter, fritidslivets rolle i byplanlægningen, forenings- og fritidsliv i det hele taget, borgerinddragende processer, formelle og uformelt opståede fællesskaber, folkeoplysningen og fællesskabets rum og rammer, etc. Men det kunne også være emner af mere politisk karakter, eksempelvis hvordan samarbejdet omkring klimatilpasning mellem kommune, investorer og civilsamfund kunne tage sig ud.

Ud af flere tusinde mulige artikler, papers, erfaringsopsamlinger, casebeskrivelser, nyhedsartikler og lignende blev 386 tekster downloadet og lagt i litteraturhåndteringsprogrammet Mendeley¹⁴. Her blev teksterne skimmet, og der blev oprettet forskellige "tags" på teksterne, på baggrund af deres tematiske indhold. Ligeledes fik alle tekster tildelt et tag med

¹⁴ Se bilag 2 for nærmere beskrivelse af hvordan vi bruge referenceprogrammet

‘inkluderet’ eller ‘ekskluderet’, på baggrund af en subjektiv vurdering af tekstens tematiske relevans og/eller metodiske kvalitet.

En litteratursøgningstilgang, hvor der startes bredt og derefter snævres ind, har følgende styrker:

- At opnå overblik over, hvad der findes af litteratur, og hvad den rummer
- At opnå viden om, hvorvidt litteraturen er tilgængelig, og hvis ikke hvordan den fremskaffes
- At opnå viden om, hvorvidt emnet overhovedet er relevant at beskæftige sig mere med, eller om det i forvejen er velbelyst
- At skærpe vinklen på det videre arbejde.

Samtidig er processen også tro mod den viden, der er tradition for på feltet. En viden, der ikke nødvendigvis er ‘videns- og evidensbaseret’ forstået som publicerede, akademiske artikler, men som i højere grad afspejler de komplekse processer, hvor mange forskellige aktører er involveret, hvor der er nedfældet mange forskelligartede kundskaber, indsigter og erfaringer, samt hvor der er forskellige aftagere og modtagere af denne viden om byfornyelses- og byforandringsprocesser og det levede liv. Bilag 2 og 3 uddyber yderligere de to indsamlingsmetoder.

Denne ‘sadlen om’ har i samspil med litteraturoverblikkets praktiske ramme også bevirket følgende to metodiske forbehold;

- Litteratursøgningens ‘systematik’ samt ‘in- og eksklusionskriterier’ beror på løbende faglige drøftelser, men idet forskellige medarbejdere dels har indsamlet, og dels har ‘tagget’ litteraturen, må der formodes at være en vis subjektivitet i vurderingen af litteraturens relevans og metodiske kvalitet.
- Litteraturen er ikke læst i dybden, men særligt med fokus på indledning, tema, metode og konklusion. Derfor må det formodes, at der er emner i teksterne, der ikke fremgår af tag’ene.

De metodiske forbehold har betydning for de konklusioner og indsigter, som projektet kommer frem til, ligesom det har haft betydning for det forskningsspørgsmål, som målrettede og afgrænsede sidste del af litteratursøgningen. Den samlede vurdering er alligevel, at arbejdsproblemerne er blevet til på baggrund af den viden, som teamet har erhvervet sig via vidensbrøndene og faglige drøftelser af, hvilke tematikker der træder frem.

Bilag 2: Søgning i vidensbrøndene

I de følgende bilag findes en beskrivelse af vores metodiske tilgang til vidensbrøndene, en oversigt over teamets guidende figurer samt efterfølgende tagging af den inkluderede litteratur.

Metodisk fremgangsmåde

Vidensbrøndene indeholder meget forskelligt litteratur som f.eks. bøger, seminarnotater, inspirationskataloger, nyhedsartikler, læserbreve, magasiner, m.m. Vi har gennemgået samtlige gratis- og offentligt tilgængelige publikationer på vidensbrøndenes hjemmesider. Det er foregået ved, at vi enten har trawlet dem igennem manuelt, eller at vi har fremsøgt dem på en stribe af forskellige søgeord. Det har eksempelvis været søgeord som folkeoplysning, fritid, fritidsaktiviteter, idræt, forening, foreningsliv, aftenskole, rekreativ, friarealer, fællesskab og socialt.

I udgangspunktet har vi kun indsamlet litteratur, der går ti år tilbage i tid (til og med 2012), men enkelte publikationer er lidt ældre, da de blev indsamlet før vi satte en grænse på ti år. Tidsafgrænsningen havde det primære formål, at vi fik et nutidigt blik på interessefeltet.

Mendeley-proces og fremgangsmåde med 'tags'

De vigtigste inklusionskriterier i referenceprogrammet Mendeley har været, hvorvidt publikationen var relevant for forskningsspørgsmålet, men der er også inkluderet litteratur, der på den ene eller anden måde handler om en sammenhæng mellem foreningslivet, fritidsaktiviteter, det byggede miljø, byer og/eller byfornyelse. Samtidig har vi i særlige tilfælde valgt at inkludere litteratur, der ikke fuldstændigt opfylder inklusionskriterierne, såfremt litteraturen har haft en særlig vinkel eller nogle særlige pointer, der ville kunne bidrage til vores forståelse af feltet.

Udover tags med 'inkluderet' og 'ekskluderet' har vi også tildelt de indsamlede tekster forskellige tematiske tags relateret til publikationernes indhold. Dette har virket som et redskab til løbende at visualisere tematikker og litteraturens metodiske kvaliteter, så det blev synligt for teamet, hvilken viden publikationen frembragte. De benyttede tags var meget forskellige og blev tildelt løbende, som publikationerne blev skimmet. Efter denne fase blev de forskellige tags præciseret og systematiseret. Der kunne eksempelvis være tre forskellige klynger af litteratur, tagget med: 'Brugerinddragelse', 'Borgerinddragelse' og 'Beboerinddragelse' – og disse tre klynger af litteratur kunne samles under tagget 'Inddragelse' for overblikkets og sammenhængens skyld.

Derefter havde vi faglige diskussioner i teamet, med henblik på at lave en yderligere systematisering af teksterne. Først og fremmest tildelte vi tags på baggrund af, hvilken type af litteratur der var tale om. De tre typologier og antallet af tekster ses i tabellen herunder:

Litteraturens type		
Publiceret litteratur	Evalueringer, spørgeskemaundersøgelser, forskningsoversigter, casestudier, interviews, etc. Publiceret litteratur og litteratur med en metodisk tilgang, der tillader en vis grad af generalisering.	38
Grå litteratur	Casebeskrivelser, erfaringsopsamlinger, casestudier, interviews, historiske opsamlinger, seminarer, nyhedsartikler. Denne type af litteratur tillader i mindre grad generalisering.	24
Policy og lignende ikke-metodisk litteratur	Visioner, inspirationskataloger, eksempelsamlinger, strategier, oplæg. Litteratur, der 'kigger fremad', og som der ikke nødvendigvis kan generaliseres ud fra.	17

Som det ses af tabellen ovenfor, er inddelingen sket på baggrund af, om litteraturen er udgivet eller ej og især, hvilken metodisk og videnskabelig tilgang der har været benyttet.

Disse tags blev anvendt for at få det fulde, systematiserede overblik over, hvad det er for nogle typer af litteratur, vi har med at gøre, og hvilke typer litteratur der er mest og mindst repræsenteret.

Endeligt valgte vi også at lave en inddeling af litteratur i fire overordnede tematiske grupper. Grupperne kom til på baggrund af faglige drøftelser om, hvordan de mange forskellige små temaer, vi så i hver enkelt litteratur, kunne samles i nogle større grupper, og ser således ud:

Litteraturens tema		
Aktivitet og det levede liv	Alt, hvad der sker i det byggede miljø af borgerinitiativer, selvorganiserede grupper, sport, fritid, folkeoplysning etc.	28
De konkrete faciliteter, uformelle rammer og miljøer	Til idræt, sport, fritid, folkeoplysning, civilsamfundet, kulturlivet (ej at forveksle med kulturmiljøer), samt herudover også leg, bevægelse, motion, etc.	38
Processen	Omkring lovgivning, planlægning, policy, inddragelse, samskabelse og partnerskaber på området.	25
Tendenser	I visioner, trends (f.eks. arkitektoniske trends), formål, strategier, inspirationskataloger, etc.	7

Årsagen til, at antallet summerer 98 (mere end 79) er, at nogle tekster indeholder flere pointer, der hører til i hver sin tematiske boks. Grunden til, at der er så relativt få tekster med udelukkende tendenser er, at publikationer, der var rene visionspapirer, blev frasorteret i indsamlingsfasen.

Bilag 3: Søgning i litteraturdatabaserne

I dette bilag findes en udførlig beskrivelse af vores metodiske tilgang i databasesøgningen, vores efterfølgende tildeling af tags til litteraturen fra databasesøgningen samt overblik over den inkluderede litteratur fra henholdsvis første fase og sidste del af databasesøgningen.

Metodisk fremgangsmåde i databasesøgningen

I den indledende fase i databasesøgningen brugte vi en eksplorativ åben tilgang. På det tidspunkt havde vi ikke udformet én overordnet søgestreng, men havde i stedet en del forskellige søgeord, som vi var interesserede i. Samtidig havde vi udformet de kriterier, som den fundne litteratur i databaserne skulle overholde, for at blive inkluderet. Studiets kriterier er afgrænset til fire forskellige parametre, herunder tid, sted, sprog og litteratortype:

- Tidsbegrænsning: fra 2012 til 2023
- Stedsbegrænsning: skal foregå i en dansk kontekst
- Sprogbegrænsning: skal være enten dansk eller engelsk
- Litteratortypebegrænsning: peer-reviewed, artikler, rapporter og afhandlinger.

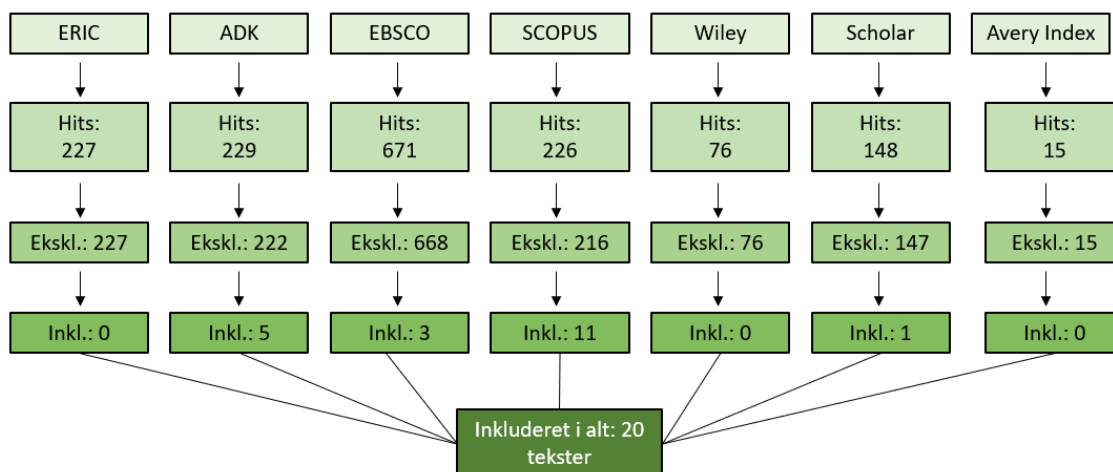
Formålet med disse afgrænsninger var at sikre, at litteraturen havde en vis mening i forhold til vores forskningsspørgsmål. Afgrænsningen er foretaget for at kunne fokusere på den viden, der findes i en dansk kontekst. Skulle det have inkluderet forskellige, internationale kontekster, kunne flere kulturelle- og lokale erfaringer ikke have fået den opmærksomhed, de har fået i litteraturindsamlingen. Afgrænsningen på litteratortypen havde til formål at sikre, at den fundne litteratur havde en anden, akademisk kvalitet end litteraturen fra vidensbrøndene.

Efter at have udformet kriterier og indsnævret til de fire parametre, byggede vi en søgestreng på baggrund af de hovedtemaer, vi var interesserede i (se tidligere boks 2). Her skal det noteres, at søgestrengene blev justeret til de forskellige databasers søgemaskiner. Eksempelvis var der nogle søgemaskiner, som ikke accepterede trunkering, 'AND' eller parenteser, mens andre gjorde.

De tidligere nævnte kriterier i forhold til sted, tid, sprog og litteratortype blev ligeledes anvendt i databasesøgningen, og var i nogle databaser en del af søgestrengen hvis muligt, mens det andre steder var manuelle afkrydsninger.

Herefter gennemgik vi syv udvalgte databaser med relevant litteratur. Nedenstående figur 2 illustrerer, hvilke databaser vi har søgt i, hvor mange hits søgestrengene gav, og hvor mange der blev henholdsvis inkluderet og ekskluderet:

Figur 2: Databasesøgning

Som figuren viser, har vi gennemgået 1.592 tekster, hvoraf de 1.572 er blevet ekskluderet, da de enten ikke passede under de tidligere nævnte eksklusions- og inklusionskriterier eller alligevel ikke var relevant for vores forskningsspørgsmål. Efter denne indsamling og screening endte vi med 20 inkluderede tekster, der ligesom publikationerne fra vidensbrøndene blev lagt i Mendeley. 12 af disse tekster anvendes aktivt i litteraturoverblikket, og otte har fungeret som baggrundsviden.

Oversigt over litteratur fra databasesøgningen

Database	Antal hits	Inkluderet litteratur
Architecture, Design and Conservation	229	Boye, A. M. (2020). Kapacitet til forandring. Aarhus Universitet: arkitektskolen. Ph.d.-afhandling.
		Corlin, A. (2021). Sociale friktioner. I: Førde, A.; Pløger, J.; Sand, A.L. Improvisasjon: byliv mellom plan og planløshet (s. 105-128). Scandinavian Academic Press.
		Caroll, S. (2020). Co-designing Age-friendly Cities and Communities: Towards an Age-friendly Spatial Practice. The Royal Danish Academy of Fine Arts, Schools of Architecture, Design and Conservation. Ph.d.-afhandling.
		Ibsen, B.; Fechsenfeld, M.; Nielsen, L. B.; Boye, A. M.; Mallng, R.; Andersen, L. G.; Sørensen, L. (2012). Idræt i udsatte boligområder.
		Nielsen, T., Terkelsen, K. D., Schneidermann, N., Pedersen, L., Hoehne, S., Thelle, M., Bürk, T., & Nielsen, M. (2015). Urban Youth & Outdoor Space in Gellerup: URO LAB REPORT #1. Aarhus Universitet.
EBSCO – art and architecture		Dagdanova, T. B.; Khadeev, M. (2021). Humanization of Living Environment Quality is Indicator of Quality Life (modern Danish architecture example). IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 751, 1-11.
		Laage-Thomsen, J.; Blok, A. (2020). Civic modes of greening the city? Urban natures in-between familiar engagement and green critique. Local Environment, 25(2), 162-178.

	671 ¹⁵	Scheele, C. E., Vrangbæk, K. & Kriegbaum, M. (2019). "Volunteer association perceptions of municipal policy strategies to promote co-production of healthy ageing cities". <i>Ageing & Society</i> , 39, 1152-1171.
SCOPUS	226	Bach, U. (2018). Copenhagen: Resilience and liveability. <i>Field Actions Science Reports Copenhagen</i> , special issue 18, 30-33.
		Christensen, A. G. (2020). Composing urban green collaboration: Exploring coordination in long-term civic-municipal greenspace planning. <i>European Journal of Cultural and Political Sociology</i> , 7(4), 477-501.
		Damurski, L., Pluta, J., Maier, K., & Andersen, H. T. (2019). Stakeholders in the local service centre: who should be involved in the planning process? Insights from Poland, Czech Republic and Denmark. <i>Bulletin of Geography. Socio-Economic Series</i> , 43, 91-106
		Engberg, L. A. (2018). Climate adaptation and citizens' participation in Denmark: Experiences from Copenhagen. I: <i>Urban Book Series</i> , Pages (s. 139-161).
		Fors, H.; Jannson, M.; Nielsen, A. B. (2018). The impact of resident participation on urban woodland quality - a case study of Sletten, Denmark. <i>Forests</i> , Volume 9(11), 1-20.
		Hansen, A.; Fuglsang, L. (2020). Living Labs as an Innovation Tool for Public Value Creation: Possibilities and Pitfalls. <i>The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal</i> , Volume 25(3), article 4, 2-21.
		Keil, L. S.; Riesto, S.; Avermaete, T. (2021). Welfare landscapes between individuality and communality: social housing in Albertslund Syd. <i>Landscape Research</i> , 46(4), 456-473.
		Meilvang, M. L.; Carlsen, H. B.; Blok, A. (2018). Methods of engagement: On civic participation formats as composition devices in urban planning. <i>European Journal of Cultural and Political Sociology</i> , 5 (1-2), 12-41.
		Nyseth, T., Ringholm, T. & Agger, A. (2019). Innovative forms of citizen participation at the fringe of the formal planning system. <i>Urban Planning</i> , 4(1), 7-18.
		Schipperijn, J., Cerin, E., Adams, M. A., Reis, R., Smith, G., Cain, K. & Sallis, J. F. (2017). Access to parks and physical activity: An eight country comparison. <i>Urban Forestry and Urban Greening</i> , 27, 253-263.
		Saidj, M., Jørgensen, T., Jacobsen, R. K., Linneberg, A., Aadahl, M. (2015). The influence of housing characteristics on leisure-time sitting. A prospective cohort study in Danish adults. <i>Preventive Medicine</i> , 81, 58-62.
Google Scholar	148	Storgaard, R. L., Hansen, H. S., Aadahl, M. & Glümer, C. (2013). Association between neighbourhood green space and sedentary leisure time in a Danish population. <i>Scandinavian Journal of Public Health</i> , 2013.

¹⁵ Søgningen i EBSCO er foretaget i to omgange – først en prøvesøgning med en kortere søgestreng, derefter en med den fulde søgestreng. Den første søgning gav 521 hits og 2 artikler, mens den næste gav 150 hits og 1 artikel.

Videncenter

for Folkeoplysning